

A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZÉS KEZDETEIRŐL ÚJABB FORRÁSKRITIKAI VIZSGÁLATOK ALAPJÁN

GYÖRFFY GYÖRGY

A magyar királyság és a magyarországi egyházszervezet jogi alapkövetétele az évezredfordulón Európa három nagy alakjának, II. Szilveszter pápának, III. Ottó császárnak és István királynak a szoros érintkezése nyomán történt meg. A császár hozzájárulásával és biztatására (*gratia et hortatu*) a pápa küldött koronát István királynak és pápai jóváhagyás alapján szervezte meg István király az esztergomi érsekséget.¹

Ennek az egész Közép- és Kelet-Európa szempontjából jelentős lépésnek diplomáciai lebonyolítója Asztrik apát, utóbb esztergomi érsek volt. E diplomáciai küldetések részletei homályban vannak; nem csupán azért, mert kevés és különböző értékű forrás maradt fenn és mert politikai törekvések befolyásolták az állásfoglalást, hanem azért is, mert Asztrik személye egyike a középkori történet legtöbbet vitatott alakjainak.

A vita főképpen akörül forog, hogy Asztrik azonosítható-e Anasztázzal, akinek életútja hasonló, de mégis sok pontban eltér Asztrikétól. Asztrik szent Adalbert környezetében tűnt fel, a lengyelországi *Mestris*, majd Pécsvárad apátja lett és a kalocsai püspökség mellett Magyarország érseki székét is betöltötte. Anasztázt római szerzetesnek és szent Adalbert tanítványának, utóbb a csehországi Břevnow, majd Pannonhalma apátjának írták, végül esztergomi érsek lett. E két eltérőnek látszó életpályát Hartvik püspök legendája szerint egy személy futotta be: Asztrik, másnéven Anasztáz. Komplikálja a kérdést, hogy szerepel Radla néven egy hasonló életpályát befutó szerzetes is Adalbert környezetében. Radla szent Adalbert iskolatársa és nevelője volt Magdeburgban, klérikus munkatársa Csehországban; ő hívta haza Rómából Adalbertet, majd Csehországból Magyarországra jött Géza fejedelem udvarába és Magyarországon maradt.

Ezeknek az azonosságoknak és ellentmondásoknak a szövevényében a történészek különböző módon foglaltak állást. A két évszázada tartó vitá-

¹ Thietmar IV. 59, ed.: *Holtzmann R.*, MG. SS. Nova series IX. 1935. 198; *Szentpéter E.*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Budapestini, 1937–38 [= SRH.] I. 384; vö. *Deér J.*: *Die Entstehung des ungarischen Königtums*. Archivum Europae Centro-Orientalis. [= AECO.] 8 (1942) 69–80 137–147; *A Magyar Történettudományi Intézeti Évkönyve*. 1942. 18–32, 79–85; *Die heilige Krone Ungarns*. Wien. 1966. 195–200.

ban sokan Hartvik nyomán Adalbertet és Asztrikot azonosították (így Dubravius, Mabillon, Pray, Giesebrecht, Horváth Mihály korábban, Mátyás, Városovics, Balics, Pauler, Voigt, Parczewski, Kętrzyński, Zakrzewski, Schünemann, Wojciechowski, Zimmermann, Semkovicz, David, Brackmann, Eckhardt, Buzás, Bäumer, Uhlirtz és Gieysztor),² ami mellett többen szükségét látták, hogy Asztrik—Anasztáz érseken kívül egy másik Anasztáz apátot is feltételezzenek (így Katona, Batthyány, Szvorényi, Fuxhoffer, Fejér és korábban Pauler).³ Mások Anasztáz és Radlát tekintették egy személynek s Asztrikot elválasztották tőle (így Karácsonyi, Hýbl, Müller és Székely).⁴ Voltak komoly tekintélyek, akik szerint a három név egyetlen személyt takar (így Palacky, Pertz, Dudik, Büdinger, Horváth Mihály, Knauz, Bielowski, Szabó Károly, Kaindl, Sasinek, Bayol, Chaloupecký, Hrusovszký, Dvornik és Krá-

² *Dubravius J.*: *Historia Bohemica*. Francoforti, 1687. 156; *Mabillon J.*: *Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti*. Paris. 1668—1702. Sec. VI. pars I. 65—66, 68, 72; *Stillingus J.*: *Acta Sanctorum . . . collegit: J. Bollandus*. Sept. I. (Antverpiae. 1746) 495—496 = *Vita Sancti Stephani regis. Cassoviae, 1767*. 126—127; *Pray G.*: *Specimen hierarchiae Hungaricae. Posenii et Cassoviae, 1776—79*. I. 152—154. II. 2—3; *Giesebrecht W.*: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. Braunschweig, 1860. I. 736—737, 842; *Horváth M.*, *Századok* 2 (1868) 1—10; *Mátyás F.*: *Asztrik-Anasztáz első esztergomi érsek*. Budán, 1869. 4—15; *Florianus M.*: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. II. (Lipsiae, 1883) 310—314; *Századok* 28 (1894) 296—297, 396—399; *Városovics Gy.*: *Astricus sedi suae Colocensi servatus Colocae, 1879*. (Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Baciensis 1879. p. VII—XXIX.); *Történelmi Tár* 1885. 722; *Balics L.*: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. Budapest. 1885. I. 107—109; *Pauler Gy.*: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt*. Budapest, 1893. I. 38, 502. 506—507 = 1899. I.² 30, 390, 394; *Voigt H. G.*: *Adalbert von Prag*. Berlin, 1898. 85, 115, 280—282; *Parczewski A. J.*: *Początki chrystjanizmu w Polsce i Misja irlandzka*. Poznan, 1902. 64—65; *Kętrzyński W.*: *Przeгляд Historyczny I/2* (1905) 36—51, 172—183; *Polska X—XI. wieku*. Warszawa, 1961. 260—261 324—327; *Zakrzewski S.*, *Rozprawy Akademii Umiejetności*. W. Hist.-Fil. Ser. II.. Kraków, 1913. 108; *Schünemann K.*: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jh*. Berlin-Leipzig, 1923. (Ungarische Bibliothek d. Ung. Inst. d. Univ. Berlin. I/8) 36—37, 46—48; *Wojciechowski T.*: *Astric Anasztazy opat trzemeszynski* (1001). Szkice historyczne jedenastego wieku. Warszawa. 1925. 53—60.; *Zimmermann A.*, *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg i. Bg., 1930. I. 394; *Semkovicz W.*: *Polski słownik Biograficzny*. I. 1935. 173—174; *David P.*: *Les Bénédictins et l'Ordre de Cluny dans la Pologne médiévale*. Paris, 1939. 5—9, 113; *Brackmann A.*: *Kaiser Otto und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns*. Berlin, 1939. 26; *Zur Entstehung des ungarischen Staates*. Berlin, 1940. 17—19; *Eckhardt S.*, *Magyar Nyelv* 43 (1947) 271—273; *Buzás L.*, *Neue Deutsche Biographie*. Berlin, 1953. 411—412; *Bäumer R.*, *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg i. Br., 1957. I.² 494; *Uhlirtz M.*: *J. F. Böhmer, Regesta imperii [= Reg. imp.] II. Die Regesten des Kaiserreiches unter Otto III*. Graz-Köln, 1957. 790, 796; *Gieysztor A.*: *Sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus: Un état et une église missionnaires aux alentours de l'an mille. Settimane di studio . . . Spoleto*. XIV. 1967. 625; *Zimmermann H.*: *Reg. Imp. II/5. Papstregesten 911—1024*. Weimar-Köln-Graz, 1969, n 941—43, 448—49, 1156.

³ *Katona S.*: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*. Pestini, 1779—. I. 119—121, 296; *Batthyány, I. de*: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*. Albae-Carolinae, 1785—. I. 366; *Szvorényi M.*: *Historiae ecclesiasticae regni Hungariae amoenitates*. Jaurini, 1795. I/1. 3; *Fuxhoffer D.*: *Monasterologia Hungariae. Weszprimii*, 1803. I. 16, 34, 68—78; *Fejér G.*: *Religionis et ecclesiae christianae apud Hungaros initia*. Budae, 1846. 106—113; *Czinár M.* in *Fuxhoffer D.*: *Monasterologia Hungariae*. Pestini, 1858. I.² 59—60, 184; *Pauler Gy.*. *Századok* 13 (1879) 109—110; vö. még *Knauz M.*: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Strigonii, 1874. I. 29.

⁴ *Karácsonyi J.*: *Szent István király oklevelei*. Budapest, 1891. 157; *Századok* 26 (1892) 202—210; *Szent István király élete*. Budapest, 1904. 30; *Hýbl J.*, *Český časopis historický* 4 (1898) 174—175; *Müller F.*, *Századok* 47 (1913) 429, 445; *Székely Gy.*, *Annales Universitatis Scient. Budapestiensis*. Sect. Hist. IV. 1962. 57; *Magyarország története*. Budapest. 1964. I. 53.

lik, aki azonban Kaindl nyomán a Radla nevet elvászottotta Adalbert nevelő-jétől).⁵ Számos újabb magyar kutató viszont három személyt keresett a három név mögött (Volf, Erdélyi, Villányi, Hóman, Csóka, Balogh Albin, Deér és Bónis).⁶

Hogy ezekben az ellentétes véleményekben eligazodjunk, az idevonatkozó adatokat forráskritikai szempontból kell értékelnünk. A megoldás előfeltétele, hogy szétválasszuk az egykorú hiteles feljegyzéseket egyrészt a kortársi visszaemlékezésektől, amelyeknek szavahihetőségét pontatlanság vagy célzatosság csorbíthatja, másrészt a kései forrásoktól, amelyek régebbi írott feljegyzések mellett bizonytalan hagyományokon, kombinációkon vagy tudatos hamisításon alapulnak és forrásértékük igen csekély.

Asztrikról a XI. század eleji Brunó-féle *Vita Sancti Adalberti* megemlíti, hogy *Astericus (Aschericus)* szent Adalbert klérikusja volt, valószínűleg Prágában 996 táján,⁷ míg a közel egykorú *Passio Sancti Adalberti* (1006–1025) azt közli, hogy Adalbert Lengyelországban a *Mestris* (a mai Międzyrzecz, Meseritz) nevű helyen apátságot alapított és élére *Aschric*-ot állította apátul, akit utóbb *Sobottin*-i érsekké szenteltek.⁸ Egykorú forrás, a *Dedicatio ecclesiae*

⁵ *Palacky F.*: Geschichte von Böhmen. Prag, 1836. I. 240–241, 245–246; *Pertz G. H.*, MGII. SS. IV. (Hannoveriae, 1841) 602, 604, 606; *Büdingen M.*: Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Leipzig, 1858. I. 325, 389, 420; *Dudík B.*: Mährens allgemeine Geschichte. Brünn, 1863. II. 76, 80, 96; *Bielowski A.*, Monumenta Poloniae Historica. [= MPH.] Lwów, 1864. I. 898; *Szabó K.*: A magyar vezérek kora. Pest, 1869. 380, 430; *Horváth M.*: A kereszténység első százada Magyarországon, Budapest, 1878. 80–84, 207–228; *Knauz F.*: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigoniü, 1874. I. 1–30; *Kaindl R. F.*: Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte. Wien, 1893. 16, 21, 67–69; Archiv für österreichische Geschichte 82 (1895) 615–635; *Sasinek F. V.*, Slovenské Pohl'ady 27 (1907) 582; *Bayol A.*: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. Paris, 1914. II. 1476. 1477; *Chaloupecký V.*: Radla-Anastasius. Bratislava I (1927) 210–228; *Hrušovský F.*, Sborník na počest' J. Škultétyho. Turč. Sv. Martin. 1933. 459–460; *Dvorník F.*, The Making of Central and Eastern Europe. London, 1949. 160–166; The Slavs and their early History and Civilisation. Boston, 1959. 262, 282; *Králik O.*: Slavnickovské interludium k česko-polským kulturním vztahům kolem roku 1000. Ostrava, 1966. 76–107 et passim, 253–258. Ld. alább 74. jegyz.

⁶ *Volf Gy.*, Budapesti Szemle 85 (1896) 387–389; *Erdélyi L.*: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Budapest, 1902–. [= PRT.] I. 39–55, 109; *Villányi Sz.*, Uo. 112; *Erdélyi L.*: Árpádkor. Budapest, 1922. 84–85; Ötven historikus szentistváni emlékművei. Szeged, 1941. 55; *Hóman B.*: Magyar történet. Budapest, 1936. I* 174 = Geschichte des ungarischen Mittelalters. Berlin, 1940. I. 163, 170; Szent István. Budapest, 1938. 161–162 = Stephan der Heilige. Bresslau, 1941. 100–101; *Csóka L.*, Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest, 1938. [= Eml. Sz. István] I. 285; *Galla F.*, Uo. 312–317; *Balogh A.*, Uo. 451–452; *Deér*, A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. 68, 77 = AECO. 8 (1942) 125, 135; *Bónis Gy.*: István király. Budapest, 1956. 48–50.

⁷ MG. SS. IV. 603; *Bielowski*, MPH. I. 205; *Florianus M.* i. m. I. (Quinque Ecclesiis, 1881) 95; vö. *Voigt* i. m. 75, 278.

⁸ MG. SS. XV. 706; *Gombos A. F.*: Catalogus fontium historiae Hungaricae [= *Gombos*]. Budapestini, 1938. III. 1962. Korára ld. *Voigt* i. m. 226–227. Az azonosítást bizonyítja Thietmar adata, ki szerint II. Henrik 1007-ben ad abbatiam que Mezerici dicitur érkezett (VI. 20; MPH. I. 279), vö. *Giesebrecht* i. h.; *Kaindl*, MIÖG. 19 (1898) 545–546; *Karácsony J.*, Századok 26 (1892) 204–205; *Volf* i. h. 387; *Erdélyi* PRT. I. 47; *Uhlirtz M.*: Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert. Göttingen. 1957. 55; *Voigt* (i. m. 295–296) és *Wojciechowski* (i. h.) a monostort Trzemeszno-val azonosítja. A magyarországi azonosítások (ld. 5. jegyz.) nem vehetők komolyan számba.

sancti Petri Babenbergenis, azt az adatot tartalmazza, hogy *Aschericus*, a magyarok érseke, 1012-ben Bambergben felszentelt egy oltárt.⁹ Az 1083 előtt írt *Vita Sancti Stephani maior* szerint, *Ascricus* apát tanítványaival Lengyelországból Magyarországra jött és itt megalapította a pécsváradi apátságot; utóbb István király esztergomi érsekké tette őt.¹⁰ A *Vitá*-t átdolgozó és kibővítő Hartvik püspök (1110 körül) a fentiekhez hozzáfűzi, hogy István király *Ascricus*-t, akit másnéven Anasztáznak neveztek, kalocsai püspökké tette, majd Rómába küldte, hogy elnyerje az engedélyt a magyar egyház megszervezésére és koronát kapjon a pápától. Asztrikkal egyidőben Miesco (*Mischa*) lengyel fejedelem is követséget menesztett Rómába koronáért, de a pápa égi intésre Istvánnak küldte a koronát. Midőn Sebestyén esztergomi érsek megvakult, István király Asztrikot állította helyére, majd Sebestyén gyógyulásával Asztrik érseki palliummal tért vissza kalocsai székére.¹¹

Hartvik legendája szolgált forrásul az 1165-ig vezetett, XIII. század eleji *Annales Kamenzenses*-nek és a többi lengyel évkönyvnek, amely elmondja, hogy 1000-ben István király Asztrikot, Miesko lengyel fejedelem pedig Lambert krakkói püspököt küldte II. Szilveszter pápához, aki angyali intésre Istvánnak adta a koronát.¹² Hartvik idevonatkozó szövegét jórészt szó szerinti vette át a XIII. század végén compilált, zavaros *Chronicon Hungarico-Polonicum*,¹³ amelynek önálló történeti forrásértéke nincs.

A Hartvik-féle *Vita* Magyarországon oklevélhamisításhoz is forrásul szolgált. XV. századi másolatokban maradt fenn István király 1015-i oklevele, amelyben a pécsváradi apátság felszentelése alkalmából összeírja az apátság birtokait és jogait.¹⁴

Az oklevelet Fejérpataky és Karácsonyi hitelesnek tartotta,¹⁵ míg Erdélyi, Hóman és Szentpétery hamisítványnak, melyet az 1228-i átírás előtt készítettek István király pannonhalmi alapítólevele formuláinak felhasználásával.¹⁶ H. Bresslau, azon az alapon, hogy a pécsváradi szövegnek a pannonhalmiétól eltérő formulái is megfelelnek a német kancelláriai formuláknak, lehetségesnek tartotta, hogy volt egy hiteles pécsváradi alapítólevél, melyet

⁹ MG. SS. XVII. 481; *Gombos* II. 842.

¹⁰ *Szentpétery E.*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Budapestini, 1937–38. [=SRH.] II. 382–383; *Gombos* III. 2599.

¹¹ SRH. II. 412: *Asricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est*; SRH. II. 410–417; *Gombos* III. 2585–2587. Hartvik korára ld. 130. jegyz.

¹² MG. SS. XIX. 581; *Gombos* I. 145.

¹³ SRH. II. 307–310; *Gombos* I. 567–569. Vö. *Zeissberg, H. v.* *Sitzungsber. d. k. Akad. Wiss. in Wien* 57 (1867) 322; *Marczali H.*: *Ungarns Geschichtsquellen*. Berlin, 1882. 156; *Deér J.*, SRH. II. 298.

¹⁴ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. [= *Mon. Vat. Hung.*] Budapest, 1885–91. I/4. 574–580.

¹⁵ *Fejérpataky L.*: *A pannonhalmi apátság alapítólevele*. Budapest, 1878. 160 et passim; *Karácsonyi J.*: *Szent István király oklevelei*. Budapest, 1891. 76–100; *Ungarische Revue* 12 (1892) 288–289.

¹⁶ *Erdélyi L.*, *PRT*. I. 56, 78–80, 536–7; *Hóman B.*, *Történeti Szemle* 7 (1918) 11–12; *Szentpétery I.*: *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*. Budapest, 1918. 11–37; *Eml. Sz. István* II. 137–139.

ugyanaz a német császári scriptor készített, mint a pannonhalmit és ezt a hiteles oklevelet használta fel az interpolátor a ma ismert szöveg készítéséhez.¹⁷ Mi Bresslau feltevését némi korrekcióval szintén lehetségesnek tartjuk, annál inkább, mert az 1228-i hamisításkor készített 1158-i átírószövegben említést tettek István király két okleveléről: az átírt nagy oklevél (az ismert szövegű hamis szerkesztmény) mellett egy másik rövidebb oklevelére is utalnak. Ez a kisebb pécsváradi oklevél a hiteles pannonhalmi alapítólevél nyomán a XI. században készülhetett, csak az a kérdés, hogy még István király valamely későbbi, önállótlan irnoka fogalmazta-e, avagy már a király halála után hamisították. A XIII. századi interpolátor ebbe a rövid alapszövegbe több későbbi oklevél szövegét dolgozta be, részint szó szerint, részint kivonatossan. Szinte teljes mértékben beleágyazta a monostor birtokainak és ingóságainak a XI. század végi összeírását, továbbá bőven merített a Domoszló herceg és I. László adományát őrző XI. század végi feljegyzésből, valamint II. Béla király (1131–1141) adományleveléből. Egy hiteles 1158-i oklevélből formálta az 1158-i átírószöveget is.¹⁸

Ami mármost a Hartvik-legendát illeti, ezt az interpolátor ott használta fel, ahol összeköttetést teremtett a pannonhalmi promulgatio formula és a birtokösszeírás között, átvéve a legendából a pécsváradi apátság alapítására és megadományozására vonatkozó szavakat, így pl. a legenda *ex donativis sancti ducis* kifejezését ilyen formában: *ex donativis nostris . . . dotavimus*. Végül felhasznalta a legendát a datálás megszerkesztésénél, ahol elmondja, hogy a monostort 1015-ben *Ascricus* kalocsai érsek, a monostor első apátja szentelte fel.¹⁹ E dátum fiktív voltára elég felhozni, hogy az *Annales Posonienses* közel egykorú feljegyzése szerint a felszentelés István király halála évében, 1038-ban történt.²⁰

Ilyen módon a pécsváradi alapítólevél az Asztrik kérdés megoldásához nem használható fel forrásul.

XVII. századi hamisítványnak bizonyult II. Szilveszter pápa 1000-ben István fejedelemhez intézett bullája, amelyben a pápa *Astricus* kalocsai püspök közbenjárására Istvánnak királyi koronát küld és apostoli jogkörrel felhatalmazza a magyar egyház megszervezésére.²¹ Karácsonyi János bizonyította be, hogy e nevezetes hamisítványt Marnavich Tomkó János bosnyák püspök 1630 körül készítette, történeti mondanivalóját illetően a Hartvik-legendá nyomán. A hamisító azonban nem az eredeti Hartvik-legendá szövegét

¹⁷ Archiv für Urkundenforschung 6 (1918) 71–72, 74–75.

¹⁸ Bővebben megokolom az előkészületben levő „Diplomata Hungariae antiquissima” I. kötetében.

¹⁹ SRH. II. 411; cf. *Hóman B.*, Magyar Nyelv 23 (1927) 450 = Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 694.

²⁰ SRH. I. 125; facsimile: *Erdélyi L.*, PRT. I. 103.

²¹ *Fejér G.*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, 1829 -. [*Fejér*] I. 275.

használta, hanem a legenda Surius Lőrinc által stilizált kiadását, melyet Surius 1576-ban nyomtatott ki.²²

Ilyenformán megállapíthatjuk, hogy a lengyel és magyar történeti források Asztrikra vonatkozó adatai a Hartvik-legendára vezethetők vissza.

Tekintsük most át az Anasztázra vonatkozó adatokat.

A legkorábbi hiteles adat, amelyet a történészek nagy többsége idevon, az 1001. ápr. 4-én Ravennában II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár jelenlétében kiállított okmány a ravennai érsekség javára, melyben a jelenlevők között *Anastasius abbas monasterii sancte Marie Sclavanensis provincie* szerepel.²³ A *Sclavania provincia* az 1000-ben alapított lengyel egyháztartománnyal azonos, s így az apátság Meseritz-el azonosítható.²⁴

A második egykorú feljegyzés a frankfurti zsinaton 1007. nov. 1-én kiállított végzés a bambergi püspökség felállításáról. Ennek eredeti, Münchenben őrzött példányán a tanúk névsorában + *Anastasius Ungrorum archiepiscopus subscripsi et interfui* aláírás szerepel, a név előtt Anasztáz saját kezűleg kiírt keresztjével.²⁵

Közel egykorú feljegyzés az Arnoldus regensburgi szerzetes által 1035 körül írt *De miraculis sancti Emmerami*; előszavában elmondja, hogy apátja hajón Magyarországra küldötte; a veszedelmes pogicedi örvény után harmadnapra Pannoniába, Anastasius érsekhez érkezett, aki a szent Emmerámról írt művet átolvasta és javította.²⁶ Ennek az utazásnak az időpontját 1020 tájára teszik.²⁷

Amíg az Asztrikra és Anasztázra vonatkozó korai forrásokat állítjuk egymással szembe, nincs lényeges ellentmondás az adatok között. Az ellentmondások akkor kezdődnek, amikor a késői elbeszélő forrásokat és vitatott hitelű okleveleket vesszük sorra.

A Prága melletti břevnowi apátság 1224-i átiratban őrizte XV. János pápa bullájának szövegét, mely szerint a pápa 993. május 31-én Anastasius apátnak és a břevnowi szent Benedek, Bonifác és Elek monostornak egyházi kiváltságokat adott, az apátnak engedélyezte mitra, kesztyű, szandálok stb. viselését, az apátságot a Csehországban építendő monostorok fölé rendelte, három tartomány dézsmáját adta neki és szabad apátválasztást engedélyezett. Az oklevelet már kiadója G. Friedrich interpoláltnak tartotta; azóta hamis volta bebizonyult.²⁸ Megjegyzendő, hogy az oklevél eredetijéről említést tesz a XIV. századi cseh Přibico Pulkava krónikája is (C. 24).

²² Karácsonyi J., Századok 43 (1909) 361—376. Cf. Kosáry D.: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Budapest, 1951—58. [= Kosáry] I. 55, III. 62.

²³ MG. DO. III. n. 396.

²⁴ *Sclavania* Lengyelország jelentésére ld. MG. DH. II. 349; cf. David i. m.

²⁵ MG. DH. II. n. 143.

²⁶ MG. SS. IV. 547.; *Gombos* I. 308.

²⁷ Karácsonyi J., Századok 26 (1892) 208—209; Volf Gy. i. m. 394.

²⁸ JL. 3849; Friedrich G.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I. Pragae, 1904—12, p. 43—45, n. 38; O. Králik op. cit. [5. jegyz.] 79.

Ez a *Cronica Boemorum* néven ismert 1330-ig vezetett forrás a pápai bullával összhangban elmondja, hogy szent Adalbert Rómából, a szent Bonifác és Elek kolostorból 12 szerzetessel, közte Adalberttel együtt, Csehországba ment, megalapította és 993. jan. 14-én felszentelte a břevnowi apátságot és Anastasiust tette benne meg apáttá.²⁹

Az Adalbert břevnowi alapításáról szóló híradáshoz az 1329-ig vezetett *Chonicon Bohemiae* és a XV. századi *Memorabilia* hozzáfűzi, hogy Anasztáz břevnowi apát utóbb esztergomi érsek lett.³⁰

A XIII. században meghamisított, kétes hitelű břevnowi oklevél, valamint a XIV–XV. századi feljegyzések Anasztázra vonatkozó adatának hitelét kétségessé teszi az a körülmény, hogy a közel egykorú szent Adalbert életrajzok ezt az adatot nem tartalmazzák, és a břevnowi alapításról nem beszélnek. A források hallgatása annál feltűnőbb, mert Canapariusnak tulajdonított Víta (1000–1002) írója a római szent Bonifác és Elek monostor bazilita szerzetese volt,³¹ honnan állítólag a szerzetesek egy része átköltözött Břevnowba.

Jóllehet a Břevnowra vonatkozó késői adatok hitele méltán kétségbe vonható,³² a břevnowi apátság Bonifác és Elek titulusa támogatja azt a hagyományt, hogy római szerzetesek alapították. Megjegyzendő, hogy Anasztáz esetleges břevnowi működése és Asztrik meseritzi apátsága a két személy azonossága esetén nincs egymással szükségszerűen ellentétben, mert mint a kutatók zöme feltételezte, lehetséges az események olyatén rekonstruálása, hogy Anasztáz 992-től 996-ig Břevnow-ban tartózkodott, majd onnan 996/997 telén Adalberttel együtt átment Lengyelországba.³³

Annál nagyobb akadályt jelent az Anasztáz—Asztrik azonosításban a pannonhalmi alapítólevél, mely szerint Anasztáz 1001-ben, újabb datálás szerint 1002 nyarán, pannonhalmi apát volt. Mivel egyszerre nem lehetett pannonhalmi és pécsváradi apát, vagy Hartvik tévedett, vagy a pannonhalmi alapítólevél tartalmaz hibás adatot. Ilyen módon az alapítólevélben rejlik az azonosítás kérdésének nyitja.

A pannonhalmi apátság alapítólevele, amelynek megpecsételt állítólagos eredetijét ma is a pannonhalmi főapátság levéltárában őrzik,³⁴ 220 éve, amióta Mansi egy ötletszerűen odavetett megjegyzésével kétségbe vonta hitelességét,³⁵ szakadatlan diplomatikai vita tárgya. Igaz, hogy hitelességét már 1215-ben megtámadta a veszprémi püspök, akivel az apát Somogy megye

²⁹ *Fontes rerum Bohemicarum. Pragae, 1873. V. 27.,* vö. *Erdélyi, PRT. I. 43–44.*

³⁰ *Ludewig J. P.: Reliquiae manuscriptorum omnis aevi. Francofurti-Lipsiae, 1720–31. XI. 181 = Gombos I. 528; Mon. Polon. Hist. III. 741 = Gombos II. 1615.*

³¹ *MG. SS. IV. 587–588; cf. Uhlirtz M.: Die ältere Lebensbeschreibung [ld. 8. jegyz.] 92.*

³² *Vö. David, i. m.*

³³ *Vö. Voigt, i. m. 83, 115; Erdélyi, PRT. I. 47.*

³⁴ *Erdélyi, PRT. I. 597–598, 56/57: facsimile.*

³⁵ *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi desinit card. Baronius, auct. O. Raynaldo Ed.: Mansi Lucca. 1747. II. 62. (Annalium vol. XXI).*

dézsmai felett perben állt, de III. Ince pápa átirathól ismert szöveg alapján elismerte hitelesnek és ezzel a vita hosszú időre elült.³⁶ A XVIII. században Cornides az oklevél vélt és tényleges ellentmondásait hozta fel vele szemben, majd az ő nyomán elindulva Benczur az oklevél minden részét korszerűtlennek és hibásnak mondta. Benczur főleg azért érvelt, hogy támogassa városát, Pozsonyt; a város ugyanis pert vesztett a pannonhalmi apáttal szemben, aki az alapítólevélben szereplő „*tertia pars tributi de Poson*” kifejezésre támaszkodott perében. Minthogy Benczur 54 évének nagy részét meg lehetett cáfolni, a vita eredmény nélkül zárult.³⁷ A XIX. században az Asztrik és Anasztáz azonosságát állító Horváth Mihály támadta az oklevél hitelét főként azért, mert az oklevélben Anasztáz apáton kívül még két érsek szerepel: Domokos és Sebestyén, ami annál magyarázhatatlanabb, mert Magyarországon kezdetben csak egy érsekség volt, s Horváth szerint ezt Asztrik—Anasztáz töltötte be.^{37a} Horváthtal és követőivel szemben Fejérpataky László a budapesti egyetemen a diplomatika tanára azzal védte az oklevél hitelét, hogy az külső kiállításában, szerkezetében és stílusában pontosan megfelel a kortárs III. Ottó és II. Henrik okleveleinek.³⁸

A diplomatika oldaláról történt védelem 1896-ban diplomatikai oldalról kapott súlyos ellenérvet, amikor Baróti Lajos kimutatta, hogy az oklevélre függesztett viaszpecsét pontosan egyezik a 100 évvel később uralkodott Kálmán király pecsétjével, csak a hamisító a COLOMANNVS nevet eltüntette róla.³⁹ S noha az oklevélnek még századunkban is akadt buzgó védője — a főapátság levéltárosa személyében⁴⁰ — a hosszú harc eldőlt, amikor II. Henrik okleveleinek kiadója, Harry Bresslau szólott a kérdéshez. Említett cikkében kimutatta, hogy a Pannonhalmán őrzött oklevél I. István király elveszett hiteles oklevelének interpolált és híven lerajzolt par-ja. Az oklevél protocolumának, arengájának és záró formuláinak fogalmazata, valamint a scriptura longiorban használt betűformák oly mértékben egyeznek egy, a III. Ottó kancelláriáján, Heribert kancellár keze alatt működött scriptor, a diplomatikusok által Heribert C-nek elkeresztelt írnok jellegzetes stílusával és betűivel, hogy Bresslau ennek alapján megállapíthatta, hogy az elveszett eredetit Heribert C fogalmazta, miután 1002 nyarán megvált a német kancelláriáról. Bresslau utalt arra is, hogy az oklevél középső része interpolált, ahol az uralkodó egyes számban beszél, eltérően az oklevél elején és végén használt többes számtól. Ebben a részben Somogy megye dézsmáiról van szó, amely felett már 1103-ban is pereskedtek, s még századokon át folyt a per. Bresslau beszúrás-

³⁶ Erdélyi, PRT. I. 634.

³⁷ Vö. Fejérpataky L.: A pannonhalmi apátság alapító oklevele. Budapest, 1878. 47—131.

^{37a} A kereszténység [5. jegyz.] 189—201.

³⁸ I. m. [36. jegyz.] 132—221.

³⁹ Turul 14 (1896) 61—65.

⁴⁰ Erdélyi, PRT. I. 56—111.

nak minősítette a főpapi jelvények adományozását is, míg az oklevél végén utóiratként feltüntetett birtokokat a contextusból kiszorultnak minősítette.⁴¹

Bresslau eredményeit Szentpétery fejlesztette tovább, cáfolva a főpapi jelvényekre vonatkozó rész hamis voltát és megállapítva, hogy a mai 1001 dátum (MI I.) az 1002-ből (MII) romlott. Az interpolálás időpontját pedig a XIII. század elejére tette.⁴²

Mivel István király okleveleinek kiadása a készülő „Diplomata Hungariae antiquissima” kiadásban reám hárult, az oklevelet újabb beható vizsgálatnak vettem alá.

A III. Ottó írnokainak mondatszerkesztésére és szókinsére (így pl. jellegzetes kötőszavaik és igealakjaik gyakoriságára) vonatkozó statisztikai jellegű vizsgálat nagyban alátámasztotta Bresslau és Szentpétery eredményeit. Az oklevél bevezető és záró részének fogalmazata Her. C. egyéni sajátosságait tükrözi; emellett a scriptura longior írása is az ő keze vonására mutat. Újól megállapíthattuk, hogy az intézkedést tartalmazó interpolált rész fogalmazata nem Her. C.-től származik, egyebek mellett azért, mert az interpolátor ismételtelen olyan kötőszavakat használ (*dumque, namque, quod si, enim*), melyeket Her. C. okleveleiben nem használt. Ami viszont a minuscula-írás jellegzetességeit illeti, ebben több eltérést találunk Her. C. írásától, ami több módon magyarázható. A német kancellárián szokásban volt, hogy a vezető scriptor csak a scriptura longiorral írt első sort és signumsort, valamint a dátumot írta rá az oklevélre, míg a többi minuscula szöveg írását átengedte egy segédírnoknak.⁴³ Emellett megemlítendő, hogy Her. C. körülbelül tízszer annyi sorközt tartott üresen, mint amennyi a minuscula betűsor, a pannonhalmi interpolátor pedig spórolva a hártáival, csak négyszer annyi üres sorközt hagyott. Már ez a körülmény is módosíthatott a minuscula írásképen.

A minuscula írását az is befolyásolta, hogy az interpolált részt illető somogyi dézsmák ügyében rendelkezésre állhatott egy másik oklevél is. Ha az nem is bizonyítható, hogy István király ebben a tárgyban másik oklevelet is adott volna ki, említés maradt arról, hogy 1103-ban a főpapok bírósága döntött Pannonhalma somogyi dézsmái ügyében, az erről szóló oklevelet bizonyára Kálmán király pecsétjével erősítették meg. Befolyásolhatta a scriptor írását Kálmán királynak egy (az előbbivel azonos?) oklevele is, amelyről a pecsétet levették és oklevelünkre függesztették. Kálmán király a monostornak nem tett adományt, de számolhatunk azzal, hogy István király adományát megújította. Eredetiben fennmaradt ugyanis egy oklevele, amelyben István királynak a veszprémvölgyi monostor részére adott okleve-

⁴¹ Archiv für Urkundenforschung 6 (1918) 71–74.

⁴² Eml. Sz. István [6. jegyz.] II. 145–184.

⁴³ Kehr P.: Die Urkunden Otto III. Innsbruck, 1890. 34–35; DO. III. n. 403, DH. II. n. I, 18, 23, 36 (facs.: Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta. Brussel, 1950. Vol. I., tab. XXXV.); DH. II. p. 698.

lét átírta és renoválta. Amikor a pannonhalmi alapítólevelet meghamisították, a feltehető Kálmán-féle oklevél is szükségtelenné vált és így pecsétje felszabadult. Ez a feltevés valószínűsíthető azzal, hogy az oklevél minuscula írásában több Kálmán-kori sajtóság utánzása figyelhető meg. Maga az írás azonban nem gyakorlott Kálmán-kori írás, hanem a Kálmán-kori sajtóságok utánzásában is későbbi kéz műve figyelhető meg; a pecsét befüggesztése sem Kálmán-kori, hanem későbbi. A hamisítás koráról annyit mondhatunk, hogy az a XII. század folyamán történt, mindenképpen a század vége előtt, mert 1190-től kezdve III. Béla kancelláriáján Katapán kancellár ismét rátért a királyi többes szám használatára;⁴⁴ amikortól is egy többes számban írt királyi oklevél egyes számban való interpolálása teljesen valószínűtlen.

Ami az eredeti oklevél szerkezetét illeti, az minden valószínűség szerint mentességet biztosító oklevél (Immunitätsprivileg) volt, nem pedig birtokösszeíró oklevél. Ezt az arengán végzett tudatos módosítással igazolhatjuk. Her. C. szokott formulájában a *si locis divino cultui mancipatis proprietates . . . atque honores augere*⁴⁵ mondatban a *proprietates* azt jelenti hogy a következőkben birtokokról lesz szó. Mivel oklevelünkben a *proprietates* szó helyett *potestates*-t találunk (így a pécsváradi oklevélben is!), a *potestas* szó pedig a korabeli oklevelekben a király adta libertást biztosító immunitás-formulák egyik visszatérő eleme,⁴⁶ arra következtethetünk, hogy az oklevélben nem volt birtokfelsorolás. A birtokok felsorolását a dátum után hozzátoldva találjuk azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket a monostor felszentelésekor Sebestyén érsek és Ceba comes nevezte meg. Eltekintve a XII–XIII. századi utólagos hozzáírásoktól, ez a birtokfelsorolás már csak azért is hiteles, mert az eredetibb 8 falunév közül 3 már a szent László-kori összeírásban sem szerepel.⁴⁷ Mivel birtokokra vonatkozó additamentumot más korabeli oklevél végén is találunk,⁴⁸ arra kell következtetnünk, hogy az 1002-ben írt eredeti oklevél végére néhány évvel később, a monostor felszentelésekor vezették rá utóirat gyanánt a birtokok felsorolását.

Ami Anasztáz apátot illeti, az ő neve a contextus elején egy olyan szövegrészben jön elő, amelyet Bresslau és Szentpétery Her. C. szóhasználata alapján eredetinek tartott: . . . *nos interventu, consilio et consensu domni Anastasii abbatis de monasterio sancti Martini in monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per dei subsidium, ob anime nostre remedium, pro*

⁴⁴ Szentpétery F.: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Budapestini, 1923 —, n. 151, 152, 153, 154 etc.; Csóka L., Levéltári Közlemények 32 (1961) 83–99 szerint az oklevelet 1101/2-ben Hartvik, a hersfeldi apáttal azonosított győri püspök interpolálta volna. A szellemes okfejtés azonban nincs minden vonatkozásban bizonyítva. Arra, hogy Hartwig hersfeldi apát már 1090-ben meghalt, ld. Deér J.: Archivum Historiae Pontificiae 2 (1964) 163. A Kálmán-kori pecsételésre ld. György Gy., Levéltári közl. 39 (1968) 6.

⁴⁵ MG. DD. O. III. n. 330, 343, 399.

⁴⁶ Ibid. n. 169, 318; cf. Stengel E. E.: Diplomantik der deutschen Immunitäts-Privilegien. Innsbruck, 1910. 156, 429, 432.

⁴⁷ PRT. I. 590–593.

⁴⁸ DO. III. n. 164., DH. II. n. 58b, 244; cf. D Kunigundae n. 1.

stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, quam detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino, majd mégegyszer: consiliante domno Anastasio prescripto abbate et iugiter adiuvente confortati et laureati sumus. Az itt írott kifejezések párhuzamai valóban fellelhetők a korabeli császári scriptorok, kivált Her. C. okleveleiben, mind az *interventio*, mind a *libertas* tekintetében, sőt a *laureati* megfelelőjét is megtalálni vélte Bresslau a *laurea coronati* kifejezésben.⁴⁹

Egy valamit nem vett észre Bresslau és Szentpétery. Szövegünk mondat szerkesztése egy ponton teljesen eltér Her. C. szokott mondat szerkesztésétől. Her. C. egyéni sajátossága, hogy adományleveleiben a promulgatio után *nos* szóval rátér annak megokolására, hogy milyen indíték alapján, kinek a közbenjárására, vagy kérésére tette az intézkedést, amikor is az *interventu*, *petitione* vagy *rogante* szó után genitivusban következik a közbenjáró vagy kérelmező neve, közvetlenül ezután pedig közli a megadományozott nevét dativusban s az intézkedő ige után az adomány tárgya többnyire a mondat végére marad. Így van szerkesztve Her. C. önálló fogalmazású okleveleinek kb. 80%-a, számszerint 40 darab. (DO. III. 248, 263, 285, 306, 311, 312, 315, 320, 326, 330, 336, 343, 346, 347, 348, 354, 355, 357, 358, 359, 361, 364, 365, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 387, 391, 393, 395, 401, 403, 412, 415, 417, 422, DH. II. 3). Pi.: ... *nos duce egregio Herimanno rogante Bertholdo comiti nostro donavimus* ... (DO. III. 311); ... *nos ob dei omnipotentis amorem et domni Andreae nostri venerandi abbatis petitionem monasterio sancti Georii* ... *confirmamus* ... (Uo. 336); ... *nos interventu ac petitione venerabilis Henrici Vuirzburgensis ecclesie episcopi monasterio Niuuenstat dicto* ... *transfundimus* ... (Uo. 354); ... *nos interventu domni Heinrici venerabilis episcopi Escikoni dapifero nostro* ... *dedimus* ... (Uo. 365); ... *nos interventu domni Werinherii venerabilis abbatis cenobio Laureshamensi* ... *concessimus* ... (Uo. 371); ... *nos interventu ac petitione Hildolfi diutius in nostro laborantis obsequio sanctae Vuirzburgensi ecclesie* ... *dedimus* ... (Uo. 391); ... *nos pro dei omnipotentis amore animeque nostre remedio ac petitione domni Wilelmi deo amabilis heremite monasterio sancte Mariae* ... *confirmamus* ... (Uo. 395); ... *nos interventu ac petitione Berenhardi nostri amabilis ducis et dilectissimi capellani nostri Maginuardi Liutgero comiti dedimus* ... (Uo. 401) etc. Minthogy Her. C. ettől a fogalmazástól úgyszólván csak akkor tér el, ha nem szabályos adományról, hanem más ügyletről, pl. cseréről van szó, vagy ha egy korábbi előképet használt fogalmazásánál, meg kell állapítanunk, hogy a pannonhalmi alapítólevélben a *Anastasii abbatis* és a *monasterio sancti Martini* szavak között levő *de* prepozíció idegen test, mely nem állhatott az eredeti oklevélben. Ha pedig a *de* szócskát kiiktatjuk az oklevélből, több vitatott kérdés megoldódik. Mindenekelőtt az a nyelvtani hiba, hogy hiányzik a mon-

⁴⁹ I. h. [6. jegyz.] 73—74. *Laureatus* a Nagy Legendában is előfordul (SRH. II. 382).

datból a megajándékozott egyház feltüntetése, ami szükségszerűen dativusban kell álljon: *nos... monasterio sancti Martini... concessimus*. Ezt a hiányt az oklevél fordítói addig is észrevették és zárójelben pótolták a fordításban.⁵⁰ Másodszor megoldódik az a probléma, amit az oklevél hitelének vitatói 200 éve emlegetnek, hogy ti. a király a pannonhalmi apátságnak az apát *consensus*-ával tesz adományt. Ilyen viszonylatban az *interventu* szabályos, a *consilio* már különös, de elképzelhető, a *consensu* viszont képtelenség. A király csak egy idegen főpap beleegyezésével tehetett ezt az adományt, egy olyan főpapéval, aki az *auctoritas apostolica* megbízottja volt.

Ezzel megoldódnak az Anasztáz azonosítása körüli problémák is. Anasztáz sohasem volt pannonhalmi apát, csak az interpolátor tette azzá a *de* szócska beszúrásával. Ilyen módon semmi akadályja nincs annak, hogy Hartvik adatának megfelelően Anasztázát Asztrikkal azonosítsuk.

Szent István XI. század végi vitájából és Hartvik művéből az is következik, hogy Anasztáz kezdetben pécsváradi apát volt. Ezt alátámasztani látszik a nagyobbik Gellért-legenda adata. Ez a legenda, amely az 1190-ben szentté avatott László királyt már „szent”-nek nevezi és az 1361—1381 évszámokkal zárul,⁵¹ mai formájában XIV. századi szerkesztés, de a szerkesztő felhasználta hozzá régi forrásokat is.⁵² Szent Gellért történetében azt olvassuk ő egy időt töltött Anasztáz pécsváradi (*Waradiensis*) apátnál.⁵³ Az események sorozatából ugyan az következne, hogy ez a látogatás 1015 körül történt,⁵⁴ a legenda ide vonatkozó előadása azonban nem korszerű. Elég itt utalni arra, hogy a *Waradiensis* elnevezés használata csak a XIII. század elejétől igazolt, hasonlatosan a többi helynevekhez, amelyek a legendában általában XIV. századi névalakban szerepelnek.⁵⁵ Feltehető, hogy Anasztáz pécsváradi apát nevét a szerző egy olyan forrásból merítette, amely tartalmazta a legkorábbi magyarországi bencés apátok neveit.⁵⁶

Egy ilyen forrásból kerülhetett a legendába az 1015 körül szerepeltetett *Rasina* szentmártoni, azaz pannonhalmi apát neve is, ami hasonlít a *Radla* névhez. Radla, már Géza fejedelem idejében, 996 körül mint szerzetes volt Magyarországon, amikor még csak a pannonhalmi apátság állott fenn.⁵⁷ Ez a körülmény már másokat is arra indított, hogy pannonhalmi apátnak tartsák.⁵⁸

⁵⁰ Horváth M.: A kereszténység [5 jegyz.] 192; Balics L. i. m. [2 jegyz.] 120.

⁵¹ SRH. II. 506.

⁵² Pauler Gy., Századok 22 (1888) 59—64; Madzsar I., SRH. II. 465—470; Horváth J., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 13 (1959) 21—82; vö. Györffy Gy., Budapest története I. (Sajtó alatt).

⁵³ SRH. II. 485—487.

⁵⁴ Karácsonyi J., Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887.

⁵⁵ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. Budapest-Amsterdam, 1966. I² 362—363, 721, 868 etc.

⁵⁶ A Gellért-legenda Anasztázát már korábban is azonosították Asztrikkal, ld. Pauler Gy., Századok 22 (1888) 64; Müller F., Századok 47 (1913) 429.

⁵⁷ MG. SS. IV. 606—607 = Gombos III. 2297.

⁵⁸ Szabó K.: Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. Pest, 1865. 54; Müller F., Századok 47 (1913) 445; SRH. II. 669.

Nyelvészeti kérdés, hogy a szláv *Radla* név a magyar nyelvben, ill. magyarországi latin forrásban jelentkezhethet-e *Rasina* alakban. Nehézséget elsősorban a *-d- ~ -sz-* megfelelés okoz, bár *d ~ z* váltakozás a magyarban is megvan, pl. *ad ~ az, bűdös ~ bűzös, éd-es ~ íz*.⁵⁹ Ettől eltekintve a magánhangzótorlódást a magyar nyelv sokszor *-i-* hanggal oldotta fel, pl. *Kral > király, ples > pilis*,⁶⁰ ami pedig az *n > l* változást illeti, elég arra utalni, hogy a *Boleslav* név a rövid magyar krónikában *Bonuzlo* alakban jelentkezik.⁶¹

A pannonthalmi alapítólevél szövegromlását illetően még egy kérdésre térek ki. Oklevelünk a német királyi okleveleknek megfelelően a signum-sor: **SIGNUM DO(M)NI STEPHANI INCLITI REGIS** után recognitio-sort is ad: **DOMINICUS ARCHIEPISCOPUS VICECANCERARIUS FECIT**.

Amíg a signum-sor eredetiségét már a Her. C. írását utánzó betűk is igazolják, a recognitio-sor mai formájában nem lehet eredeti; Bresslau szerint „unheilbar verderbt”.⁶² Her. C. szokott formulája: **HERIBERTUS CANCELLARIUS VICE UUILIGISI ARCHIEPISCOPI RECOGNOVI** vagy **RECOGNOVIT** (kezdetben olykor **NOVI** vagy **NOVIT**).⁶³ Korábban **HILDIBALDUS EPISCOPUS ET CANCELLARIUS** volt a recognoscens; az itáliai kancellárián **VICE PETRI EPISCOPI**, azaz Péter comoi érsek helyett történt a recognitio.⁶⁴ Az *archiepiscopus* helyett olasz kancelláriai oklevelekben szerepel az *archicancellarius*, a német kancelláriai oklevelekben pedig az *archicapellanus*⁶⁵ is, a *vicecancellarius* azonban soha. A *fecit* szó oklevélírással kapcsolatban más scriptornál sem fordul elő; nem is fordulhat, mert III. Ottó és II. Henrik kancelláriáján az oklevél íróját nem tüntették fel; a recognitiosor ui. nem az író, hanem az oklevél szövege ellenőrzőjének a nevét volt hivatva megörökíteni. A pannonthalmi recognitiosor tekintetében magam is sokáig tanácstalan voltam, amíg elém nem került II. Henrik egy 1003-ban kiadott oklevelének facsimiléje, melyen a recognitio-sor végén egy olyan szót vettem észre, amely scriptura longior olvasásában tájékozatlan ember számára rejtély lehet és hasonlít a *fecit* írásához. Ez a *recog.* rövidítés,⁶⁶ amely valójában a *recognovit* vagy *recognovi* helyett áll, III. Ottó kancelláriáján 998-ban jelenik meg,⁶⁷ II. Henrik kancelláriáján az EB siglával jelölt írnok 1007-ig rendszeresen élt vele.⁶⁸

⁵⁹ Gombocz Z. — Melich J.: Magyar etymologiai Szótár. Budapest, 1914— I. 198. 598.

⁶⁰ Bárczi G.: Magyar hangtörténet. Budapest, 1954. 89.

⁶¹ SRH. I. 206.

⁶² I.m [6. jegyz.] 73.

⁶³ Kehr P.: Die Urkunden Otto III. 149; DO. III. 306, 311, 312, 315, 321, 325, et passim.

⁶⁴ DO. III. n. 245, 246, 248, 263, 285, 291, 298. et passim.

⁶⁵ Kehr i. m. 147, 150; vö. DO. III. n. 336, 354 et passim.

⁶⁶ Diplomata Belgica [43. jegyz.] tab. XXXV.

⁶⁷ Kehr op. cit. 149; cf. DO. III. n. 267, 268, 317; Her. D. oklevelei.

⁶⁸ DH. II. 2, 4—10, 12, 15, 17, 18, 20, 23, 30, 31, 34, 36—38, 45, 46, 48, 49, 51, 55, 58, 60, 67, 71, 72, 74, 76, 78, 80, 81, 82, 89, 92, 105, 108—110, 125. Vö. Sybel-Sickel Th.: Kaiserurkunden in Abbildungen. IV. 3, IV. 5, IX. 13.

Nézetünk szerint ezt a szokatlan és rövid ideig élő rövidítést a hencés interpolátor olvasta tévesen *fecit*-nek.⁶⁹

Ha pedig a *fecit* szó a *recog.* azaz *recognovit* szót helyettesíti, aminek egyébként a *recognitio*-sorban szükségszerűen meg kellett lennie, akkor világos, hogy a *vicecancerarius* szó a *vice cancellarii* téves feloldásán alapul. A *cancerarius* elírás az is magyarázza, hogy Her. C. a *cancellarii* szót többnyire rövidítve *cancell* alakban szokta írni,⁷⁰ s az interpolátor éppen a kettős rövidítésnél vétett hibát: H helyett R betűt írva.⁷¹ Az eredeti *recognitio*-sor ezek szerint *Dominicus archiepiscopus vice cancell[arii] recog[novit]* volt. Ez azt jelentette, hogy a kancellár helyett Domokos érsek ellenőrizte az oklevelet. Németországban ez a feladat a kancellárra hárult, de mivel Magyarországon 1002-ben kancellár nem volt, az érsek vizsgálta felül a szöveget.

Domokos érsek szereplése az oklevélben történeti rejtélynek számít; először: mivel ilyen érseket semmilyen hiteles forrás nem említi;⁷² másodsor: mivel oklevelünk a felszentelés kapcsán egy másik érsekről, Sebestyénről is említést tesz, márpedig ezidőben Magyarországnak csak egy érseke volt; harmadszor: mivel a Hartvik által elsőként megnevezett esztergomi érsek Sebestyén volt. Ez a nehézség azonban nem áthidalhatatlan. Ha az oklevél kiállítása megelőzte az apátság felszentelését, amire a dátum után pótlólag írt utóirat szövegezéséből következtethetünk, akkor kronológiai egymásutánról van szó: Domokos 1002 augusztusában Magyarország érseke volt, Sebestyén csak néhány év múlva váltotta fel őt. Hartvik nem mondja kifejezetten, hogy Sebestyén volt az „első” magyar érsek, csupán azt, hogy István az egyházszervezés után ezt a nagyon kedvelt, mélyen vallásos szerzetest (*monachus*) esztergomi érsekké tette.⁷³ Az a jellemzés, amit Hartvik Sebestyénről hagyott ránk, erősen emlékeztet arra a jellemzésre, amit Brunó pályatársáról, Radláról adott. Radla, szent Adalbert szeretett nevelője (*papas*-a) lelkesen vallásos és jóságos ember volt, aki 995 és 1004 között mint *monachus* élt a magyar udvarban és ott megbecsülésnek örvendett.⁷⁴ Ha Domokos halála után egy

⁶⁹ Megjegyzendő, hogy az interpolált pannonhalmi oklevélen hosszított írással írt *fecit* szó további szövegromláshoz vezetett. A XIII. század elején a pannonhalmi hamisítvány alapján hamisított bakonybéli alapítólevél (1037) írja a *fecit* szót *pater est*-nek olvasta (PRT. VIII. 227).

⁷⁰ Pl. DO. III. 334, 358, 391, 403 fényképei; vö. *Szentpétery*, Eml. Sz. István. [6. jegyz.] II. 173.

⁷¹ Ld. a facsimilét: PRT. I. 56/57.

⁷² A pannonhalmi interpolált oklevél nyomán 1037-i évszámmal hamisított bakonybéli oklevél (PRT. VIII. 227; *Szentpétery*: Regesta n. 9) nem jöhet szóba.

⁷³ SRH. II. 416: *Erat monachus quidam, Sebastianus nomine, cuius probabilis vita et devota in dei servitio religio habebatur. Hunc rex venerabilis miro cepit amore diligere, quia quanto quis religiosior, tanto ei erat acceptior. Illum ergo ob vite merita pontificali honore dignum iudicans. regendo Strigoniensi archiepiscopatu eum prefecit.*

⁷⁴ MG. SS. IV. 607; *Gombos* III. 2297. Radla szerepére ld. *Voigt* i. m. 21, 79, 96, 109–110. 225, 253–254, 365–366; *Uhlirtz M.*: Die älteste Lebensbeschreibung 37–40. A *Quatuor immensi* kezdetű verses Szent Adalbert életrajz, melyet Uhlirtz 997–999-ra datál és szerzőségét Adalbert utolsó kísérőjének, Benedek-Bugussának tulajdonítja (Uo. 88), azt a téves adatot tartalmazza, hogy Adalbert első hazahívója Rómából Radla, Premislida cseh herceg

monachus megelőzhette Anasztáz apátot az érseki székben, az olyan tekintélyvel kellett bírjon, amit talán csak a szent Adalberttel való legszorosabb kapcsolat biztosíthatott neki.

A magyar egyházszervezet kezdeteinek vizsgálatában sok problémát okozott az a körülmény, hogy a kutatók a kifejlett középkori egyházszervezet intézményeit és hierarchiáját követelték meg már a kezdetek kezdetén, s az ezeknek látszólag ellenmondó adatok mögött nem látták meg a kelet-európai egyházszervezés kezdeti formáit.

E helyütt két vonást emelek ki: A térítő püspökségeket és az udvari papságot.

Paul Fabre már a múlt század végén rámutatott a lengyel egyházszervezet kezdeteinek vázolója kapcsán, hogy 968-ban még csak egy térítő püspök jelent meg Poznanban, körülhatárolt egyházmegye nélkül, aki a magdeburgi érsek suffraganeusa volt. S bár az 1000. évben Gnédzában érsekséget alapítottak, mégis a XI. század közepén Krakóban székelt az érsek és VII. Gergely 1075-ben még ezzel jellemezhetette a lengyel egyházat: *Episcopi terrae vestrae non habentes certum metropolitanae sedis locum.*⁷⁵

Ha ez a szervezet Magyarországon a XI. század közepére szilárdabb formát öltött is, a kezdeteknél számolnunk kell olyan *monachus* térítő püspökkel, mint Querfurti Bruno, szerzetesi nevén Bonifác. Szász főúri családból származott; ő is Magdeburgban tanult, ő is a római szent Bonifác és Elek kolostor szerzetese volt, mint Adalbert és feltehetően Asztrik. 1004-ben térítő érsek lett s levelében ezt írja magáról: *episcopus sum, qui de sancto Petro evangelium Christi gentibus porto.*⁷⁶

A „népek” térítését természetszerűen az uralkodó udvarában kezdte, s csak azután ment a nép közé. Magyarországon pl. együtt volt Gizella és II. Henrik testvérével, Bruno augsburgi püspökkel, aki ekkor István király udvarában keresett menedéket. Oroszországban szintén a fejedelem udvarába jutott, majd szerzetesei közül egy püspököt szentelt, úgy látszik ott, ahol a király fia székelt, az ország közepén, azaz Kijevben.⁷⁷

volt. Az ennek megfelelő helyen a hivatalos Canaparius féle Vitában (1000–1001) *legati* áll, míg a Radla információjára támaszkodó Querfurti Brunó (1004, 1008) két követet nevezett meg: Radlát, a bölcs nevelőt (*papas*), továbbá Christian-Strahquaz herceget (Uo. 34–38). Králik O. (i. m. 5. jegyz.) új elmélete szerint a *Quatuor immensi* szerzője Gaudentius-Radim. Adalbert féltestvére volt, Radla pedig tényleg cseh herceg lehetett, akitől a nevelő személye elválasztandó. Uhlirtz fenti datálását *Karvasinska J.* nyomán *Gieysztor A.* vitatja (i. h. 615). ugyanakkor Králik hipotéziseit elveti (u. o. 622).

⁷⁵ La Pologne et le Saint-Siège du Xe au XIIIe siècle- Paris, 1896. 7–8; vö. *Gieysztor* i. h. 636 kk.

⁷⁶ MPH. I. 224–225; *Gombos* I. 429–30.

⁷⁷ *Consecravimus nos episcopum de nostris, quem [senior Ruzorum] simul cum filio posuit in terrae medium.* (MPH. I. 255; *Gombos* I. 430.). Arra, hogy az „ország közepe” itt Kijevet jelentheti, ld. a *Povest' vremennyh l'et c.* orosz évköny 969-i bejegyzésénél a *sreda zemli* kifejezést. (Ed.: Moskva-Leningrad, 1950. 48.) A *medium regni* fogalomra ld. *Kumorovitz L. Bernát.* Tanulmányok Budapest múltjából. XVIII. (Sajtó alatt).

Ez a jelenség teszi érthetővé István király egyházszervezetének sajátosan udvari kezdeteit. Az István alapította tíz püspökség közül csaknem mindről megállapítható, hogy ott létesült, ahol a királyi család tagjai állandóbb jellegű udvarhelyüket tartották, így pl. Esztergom a király, Veszprém a királyné, Bihar a trónörökös, Marosvár (Csanád) a király egyik unokaöccsének, Gyulafehérvár a másoknak főhelye és vára volt,⁷⁸ s komoly okunk van feltenni, hogy ezek élére részben az udvarban tevékenykedő térítő püspökök kerültek. Ilyen lehetett Domokos, az első érsek, ilyen volt Gellért, a szerzetesből lett udvari nevelő, majd csanádi püspök, és ilyen lehetett az első erdélyi püspök is.⁷⁹

Az Árpád-kori királyi monostorokról pedig egymás után derül ki, hogy eredetileg királyi udvarhelyek, *curtis*-ok voltak, amelyekhez 1–2 királyi kápolna tartozott. A monostoralapítás lényegében egy udvarháznak, kápolnának és a hozzá tartozó udvari gazdasági szervezetnek egyházi célra való szentelését jelentette. Ilyen volt az első közül Pécsvárad, Zalavár s talán maga Pannonhalma és Bakonybél is.⁸⁰ S ha az egyházi hagyomány azt tartotta fenn a fejedelmi udvarba került térítő szerzetesekről, hogy Pannonhalma vagy Pécsvárad apátjai voltak,⁸¹ komoly okunk van feltenni, hogy ezek kezdetben az itteni udvarházakban tevékenykedő térítők voltak, azokban a *curtis*okban, amelyeket az ő idejükben adtak át egyházi célra.

Radla 995/96-ban jött Géza fejedelem udvarába; a pannonhalmi monostorról 1002-ben azt írja István király, hogy apja (+997) „elkezdte”; Radla ez idő tájt még *monachus*-ként udvari pap; a hagyomány szerint Rasina „Szent Márton” első ismert apátja, de az apátság érseki felszentelésére csak Sebestyén érseksége idején, 1004 után került sor.⁸²

Pécsváradról biztosan csak annyit tudunk, hogy 1038-ban szentelték

⁷⁸ Györffy Gy., Századok 92 (1958) 589–590 = Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1958. 101–102.

⁷⁹ Térítő püspökségre mutat Erdélyben az a XI. századra visszavezethető megkülönböztetés, ahogy Bihar megyében a XIII. században a váradi és az erdélyi püspök falvait nevezik; a váradi püspöké *Püspöki*, az edélyi püspöké *Barátpüspöki* (Györffy Gy., Tört. földrajz [55. jegyz.] I. 655–656).

⁸⁰ Uo. I² 364; Archeologiai Értesítő 95 (1968) 114. Bakonybélen királyné udvarház (vadászlak?) feltételezését megengedi egyrészt, hogy Veszprém, a királynéi város mögötti erdőben feküdt, és másrészt, hogy a királyné rokona, szent Günther kapta meg a helyet monostoralapításra (PRT. VIII. 11), harmadszor, hogy Gizella királynétól is adományban részesült (Uo. 590).

⁸¹ Az egyházi címzések meglehetősen szabad változatosságára Adalbert címeit hozom fel: A *Quatuor immensi* c. himnusz szerint Adalbert ezt felelte az őt földresújtó pogány porosz kérdésre: *Sum natu Sclauus, Woytiech sed nomine dictus, doctor in officio, sed presul in ordine sacro*. Ezt a verses mondatot a kortárs Canaparius (?) így fogalmazta: *Sum natiuitate Sclauus, nomine Adalbertus, professione monachus, ordine quondam episcopus, officio nunc vest apostolus* (Uhlirtz i. m. 59). Romuald egy 1001-i oklevél elején *abbas et eremita*, a végén *monachus* címmel szerepel (MG. DO. III. n. 396). A hagyomány még kötetlenebb volt a címzésekben, így tehát egy térítő címzéseiben következetes szóhasználatot keresni nem indokolt.

⁸² Vö. Voigt: Adalbert von Prag 92; *Erdélyi L.*, PRT. I. 46–47, 589–590; *Szentpétery*: Regesta n. 2.

fel,⁸³ s ez a késői dátum kétségessé teszi, hogy 1001—2-ben Asztrik már az itteni monostor apátjaként tartózkodhatott itt; sokkal inkább lehetett ő az ekkortájt itt sokat időző királyi udvar⁸⁴ egyházi tanácsadója, régi apáti címét megtartva.

Lehetséges, hogy az itt tartózkodó udvarnál töltött 1004-ben hosszabb időt Asztrik pályatársa, a szent Bonifác néven kanonizált Querfurti Brunó is. Első magyarországi útját követően kapott térítő érseki címet, majd második útján, 1007-ben a „fekete magyarok” közé is kiment téríteni,⁸⁵ s további kelet-európai utazásai után, 1009-ben Poroszországban mártírhalált halt.⁸⁶ Úgy látszik, hogy az ő emlékét is fenntartotta az 1083 körül írásba foglalt *Vita Sancti Stephani regis*. A 70 évet meghaladó szájhagyomány szerint Asztrikkal a magyar udvarhoz jött tanítványa, „Bonifác”, aki Asztrik után pécsváradi apát lett, kiment téríteni Magyarország alsó részeire (*in inferiores Ungarie partes*), ahol a nyakán megsérült kardtól. Ebből kigyógyult, de utóbb mártírhalált halt.⁸⁷ Ha figyelembe vesszük, hogy a *Vita Bonifác mártíron* kívül csak négy olyan nevezetes térítőt említ, Adalbertet, Andrást, Benedeket és Asztrikot, akit a szentek közé soroltak, a *Vitában* fenntartott legendás hagyomány pedig az ő életrajzunkon is módosított, aligha zárkozhatunk el attól, hogy Bonifác mártírt szent Bonifáccal, azaz Brunóval azonosítsuk. A nyakán történt sebesülés talán inkább tekinthető mondai motívumnak, ami 80 év folyamán tapadt a szájhagyományhoz, semmint irodalmi torzulásnak. Brunó u.i. a *Vita quinque fratrum Poloniae* c. művében említi, hogy a fekete magyarok közt beteg vállal (*infirmo humero*) tevékenykedett. Tevékenységének helyére e forrás szerint Poroszország felől jöve kelet felé hajón ereszkedett le (*versus in partes orientis navim condescendi*),⁸⁸ ami a Dunán való leereszkedést jelent és egyezik a magyar legenda „Magyarország alsó részei” megjelölésével. Ez egyúttal arra mutat, hogy itt elsősorban azokra a fekete magyarokra kell gondolni, akik Ajtony magyar törzsfő területén laktak.⁸⁹

Amennyiben a két Bonifác szerzetes-mártír azonosítható, egy pécsváradi hagyomány őrizhette meg ott-tartózkodásának emlékét.

Mindezek mellett nincs okunk kételkedni a *Vita* azon híradásában, hogy

⁸³ SRH. I. 125.

⁸⁴ Erre mutat, hogy a monostorhoz a XI. században két királyi kápolna tartozott. Vö. Mon. Vat. Hung. I/4. 572.

⁸⁵ MPH. I. 224—225; MG. SS. IV. 13 XV/2. 726; vö. *Gombos* I. 16, 450, III. 2569.

⁸⁶ Az irodalmat ld. Voigt H. G.: Brun von Querfurt, Stuttgart, 1907; *Repertorium fontium historiae medii aevi* II. (Romae, 1967) 592—594; *Gieysztor* i. m. 639—641.

⁸⁷ *Ascricus pater cum suis discipulis advenit, quorum unus, Bonifatius nomine, in loco patris constitutus abbas, dum a beato rege causa predicationis in inferiores Ungarie partes esset missus, in cervice percussus gladio, licet postea viveret, non est privatus martyrio.* (SRH. II. 382).

⁸⁸ MG. SS. XV/2. 726; *Gombos* III. 2569.

⁸⁹ Így Kaindl R. F.: *Beiträge* (5. jegyz.) 30—32. Minthogy Brunó 1008-ban arról, tudósít, hogy a fekete magyarok megtérítése befejeződött (MPH. I. 225; *Gombos* I. 450) az Ajtony elleni hadjárat ez előttre datálendő (vö. Váczy P., *Szentpétery Emlékkönyv*. Budapest, 1938. 502; Györffy Gy., *Studia Slavica* 5 (1959)19.) A fekete magyarok lakhelyére nézve a Szerémség is szóbajöhet.

Asztrik – Anasztáz apát eszközölte ki a pécsváradi monostor alapítását és ő indította el az építkezést.⁹⁰

A fentiek közbefűzése után tekintsük át Asztrik életének főbb állomásait, kiemelve a pápa, a császár és István király közötti diplomáciai működésének néhány homályos részletét.

Asztrik (helyesebben Ascherik) származási helye teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Neve és későbbi németországi szereplése elsősorban német eredetre mutat, de az Achéry név előfordulása megengedi a burgundiai, vagy kelet-franciaországi eredeztetés feltevését is.

Asztrik, szerzetesi nevén Anasztáz, szent Adalbert klérikusaként tűnik fel. Mesterével valószínűen a római szent Elek és Bonifác monostorból ment Csehországba; ez indokolja későbbi itáliai küldetéseit. Csehországban Adalbert munkatársa volt; břevnowi apátsága kétséges. Adalberttel 996/997-ben ment Lengyelországba, hol a mestere által alapított meseritzi monostor apátja lett. Legkésőbb 1000-ben jött Magyarországra, István fejedelem udvarába.

István többször, de legalábbis két ízben küldötte Itáliába II. Szilveszter pápához. Két valószínűsíthető útja: 1000 őszén Rómába korona kérése végett, és 1001 áprilisában Ravennába, a magyar egyházszervezet írásos megerősítése végett.

Mivel ezt a két eseményt Hartvik és a ravennai okmány adatának egyeztetése alapján a kutatók többsége egynek szokta venni, szükségesnek látszik, hogy nézetünket megokoljuk.

István koronázásának időpontja a napi dátumot tartalmazó forrásokból pontosan megállapítható. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a krónikák és az évkönyvek hol 1000., hol 1001. évet adnak.⁹¹ A pécsi püspökség alapítólevelének dátumából, *decimo kalendas septembris, indiccione septima, anno incarnationis domini millesimo nono, pio Stephano regnante anno nono*,⁹² kiderül, hogy István 1009. augusztus 23-án uralkodásának 9. évében volt, tehát koronázása 1000. augusztus 23 és 1001. augusztus 22 között történt. Pontosabb meghatározást tesz lehetővé, hogy a XI–XII. században vezettek Magyarországon egy olyan uralkodási lajstromot, amely megadta a királyok uralkodási évét, hónapját és napját, hasonlóan a velencei dogék fennmaradt uralkodási lajstromához.⁹³ Ezt a lajstromot utóbb évszámokkal kombinálva bedolgozták a hővebb krónikákba és a zágrábi rövid krónikákba. Az évszámokkal való kombinálás többhelyen rosszul sikerült, a hónapok és napok megadott számában azonban nincs okunk kételkedni. A zágrábi és váradi rövid krónika szerint a koronázás és a halál napja között 7 hónap és 14 nap telt el. Mivel

⁹⁰ *Ascricus abbas cum suis honorifice susceptus ad radicem Montis Ferrei cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit.* (SRH. I. 383.)

⁹¹ SRH. I. 125, 207, II. 147, 384, 412.

⁹² *Fejér*: Codex dipl. I. 292; vö. Györffy Gy., Székesfehérvár évkönyvei I (1967) 23.

⁹³ MG. SS. XIV. 60–61; vö. *Kretschmayr H.*: Geschichte von Venedig. Gotha, 1905. I. 400.

pedig szent István halálának napja augusztus 15 volt,⁹⁴ a koronázás időpontja az 1001. év első napja, melynek ceremóniái Hóman szerint az 1000. év karácsonyán kezdődhettek.⁹⁵ Ezzel a dátummal összhangban van, hogy III. Ottó, aki Thietmar szerint támogatta István koronázásának ügyét, 1000. okt. 7-től 1001. febr. 15-ig Rómában tartózkodott.⁹⁶

Hartviknak az a híradása, hogy Asztrik, másnéven Anasztáz a pápától hozott koronát, összhangban van a pannonhalmi alapítólevél azon hitelesnek elismert részével, mely szerint István király Anasztáz apát közreműködésével koronáztatott meg.⁹⁷

Mindmáig vitatott kérdés, hogy a koronát a pápától avagy IV. Ottótól kapta-e István király, más szóval, hogy István az egyházi téren való függőségtől eltekintve szuverén uralkodó maradt-e, avagy III. Ottó hűbérese lett.

Jóllehet Deér már 1942-ben rámutatott, hogy Thietmár idevonatkozó kitétele (*imperatoris . . . gratia et hortatu . . . Waic . . . . . coronam et benedictionem accepit*) nem közvetlen császári adományt, hanem császári közbenjárást jelent és kifejtette, hogy Ademarus Cabbaniensis szövegrésze, amely Géza-István fejedelemkirály hűbéressé fogadásáról tudósít, 1159 utáni beszúrás,⁹⁸ nézete teljes elfogadásra nem talált.⁹⁹

Thietmár meglehetősen egyértelmű adatán kívül közvetlen bizonyítékkal is rendelkezünk arra nézve, hogy III. Ottó egykori írnokai nem tekintették István királyt hűbéri függésben levő uralkodónak. Ez a bizonyíték István király okleveleinek datálásában rejlik.

Köztudomású, hogy a középkorban a hűbéri függésben levő oklevélkiadók a dátumban az év után a hűbérúr (pápa, császár, király stb.) uralkodását tüntették fel s a magukét, ha egyáltalán kitétek, a második helyre írták. Így pl. a velencei doge 971-ben *imperante domino Joanne, magno Imperatore, anno autem imperii eius secundo*, 977-ben *imperante domino nostro Otone serenissimo imperatore anno quarto*, a horvát király 1066-ban *Dukyzi Constantinopoleos imperante*, Flandria grófja 1072-ben *regnante rege Francorum Philippo* datál.¹⁰⁰

⁹⁴ SRH. I. 207.

⁹⁵ Hóman B., Magyar Nyelv 23 (1927) 443—452; vö. Deér J., AECO. 8 (1942) 123—124.

⁹⁶ Uhlirtz: Regesta imperii II. 774—788; MG. DO. III. n. 382—391.

⁹⁷ Vö. Bresslau i. m.

⁹⁸ Vö. l. jegyz. A beszúrás időben nagyjából összeesik az I. Frigyes császár és II. Géza magyar király közti ellenségeskedéssel, melynek kapcsán Frigyes Magyarország ellen háborúra is készülődött, ld. Jaffé M.: Monumenta Corbeiensia. Berolini, 1844. 522. Ennek az interpolációnak az ismeretében elveszítik létalapjukat azok a feltevések, amelyek Pseudo-Ademár szavaira támaszkodva István király görög oklevelét és pénzeit Géza fejedelemnek tulajdonítják. (Balogh A. Regnum 6 (1944—46) 21—30; László Gy., Századok 97 (1963) 382—397; ld. még Deér J.: Die heilige Krone Ungarns 136—137, jegyz.)

⁹⁹ Uo. 195—196, jegyz.

¹⁰⁰ Tafel G. L. Fr.—Thomas G. M.: Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Amsterdam, 1964. I^o 26, 31; Novak V.: Zadarski kartular. Zagreb, 1959. 243; Vercauteren F.: Actes des comtes de Flandre. Bruxelles, 1938. 5.

István király okleveleinek egy részét a német császári kancelláriáról átjött írások írták, de ezeknek dátumaiban sem akadunk a császár uralkodását feltüntető formulára, csupán István király uralkodási éveire.

A pannonthalmi alapítólevél dátumában *anno Stephani primi regis Ungrorum secundo* olvasható.¹⁰¹ Az írás Heribert C betűinek utánzata. Megjegyzendő hogy az utánrajzoló itt is elnézett egy szóképet; István *pius* 'jámbor' jelzőjét tévesen a *primus* szó rövidített alakjának olvasta. Az „István első király” vagy „első István király” kitétel eddig is érthetetlennek tűnt, mert az első uralkodó nem szokta számozni magát. Hogy e helyen eredetileg *pii regis* állt, bizonyítja Paschalis pápa bullája, mely 1102-ben a fenti oklevélre hivatkozott *preceptum beate memorie Stefani pii regis* szavakkal.¹⁰² De előjön István 'jámbor' jelzője a pécsi alapítólevél dátumában is: *pio Stephano regnante nono*.¹⁰³ Ezt az oklevelet nem Heribert C fogalmazta, hanem egy másik császári írnok, ennek kifejtésétől azonban e helyen el kell tekintenünk.¹⁰⁴ Lényeges szempontunkból az, hogy az oklevelekben hűbéri függőségnek semmi nyoma. Ez megerősíti az 1083 táján írt nagyobbik legenda szavait, mely szerint a koronaküldés *benedictionis apostolice litteris allatis*, azaz II. Szilveszter pápa levelének kíséretében történt.¹⁰⁵ Ezt a bullát 1083 táján, amikor a nagyobbik legenda készült, még bizonyára ismerték, a Szilveszter-bulla XVII. századi hamisításakor azonban már nem volt meg; a hamisító csak a legendára támaszkodhatott.

Nincs perdöntő kronológiai értéke a nagyobbik legenda azon megjegyzésének, hogy a koronaküldés Géza fejedelem halála 5. évében történt, amelyet Hartvik 4. évre változtat. Egyrészt Géza fejedelem halála évét illetően a források eltérnek: 997. mellett 998. év is szerepel,¹⁰⁶ másrészt a rövidítéssel írt *quarto* és *quinto* másolatokban gyakori tévesztés tárgya.

István megkoronázása után 4 hónappal, 1001. április 4-én Asztrik-Anasztáz ismét Ravennában találjuk II. Szilveszter és III. Ottó társaságában.¹⁰⁷ Nincs biztos tudomásunk arról, hogy ekkori missziójának mi volt a célja, de feltevésszerűen ehhez az eseményhez kapcsolhatunk egy másik okmányt, amelyről a legendákban történik említés.

A nagyobbik legenda a pécsváradi apátság és a pannonthalmi apátság alapításának elbeszélése között beszél arról, hogy István király az országot 10 püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat pedig *per consensum et sub-*

¹⁰¹ PRT. I. 590.

¹⁰² PRT. I. 592.

¹⁰³ *Fejér* I. 292.

¹⁰⁴ Vö. Györffy Gy. Székesfehérvár évkönyvei I (1967) 23. Az 1009-i dátumot viselő pécsi és veszprémi oklevelet nem Heribert C fogalmazta, de nem is egy, hanem két különböző írnok, aki alkalmilag Egilbert kancellár alatt is fogalmazott. Erről bővebben más helyen.

¹⁰⁵ SRH. II. 384, 414.

¹⁰⁶ SRH. I. 125, 207.

¹⁰⁷ MG. DO. III. 396.

scriptionem Romane sedis apostolici a többi egyházak fölé emelte. Ezt követően szól a koronázásról.¹⁰⁸

Hogy e való történelmi tények sorrendjének előadása hibás, az az első pillanatra nyilvánvaló. A pannonhalmi apátság jóval korábban létesült a pécsváradinál; püspökségek alapítására pedig 1009-ben és 1030-ban is került sor.¹⁰⁹

Nem kereshetünk biztos kronológiát Hartvik előadásában sem. Ő forrásának előadását egy helyütt javítja, amennyiben a pannonhalmi apátság alapítása után beszél a pécsváradai alapításról, viszont csak a 10 püspökség alapításának említése után tér rá Asztrik római küldetésére, s ehhez kapcsolja az esztergomi egyháznak pápai *subscriptionis auctoritate* metropolis-szá való szentelését és a pápa csodás álomlátása kapcsán előadott koronaküldést.¹¹⁰

Thietmár közel egykorú előadásából szintén úgy látszik, hogy a koronázást megelőzte, vagy legalábbis azzal egyidejű volt a püspöki egyházak alapítása: *Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.*¹¹¹ Térítő püspökök bizonyára már a koronázást megelőzően egyházat emeltek a fejedelem és felesége, Gizella bajor hercegnő fő udvarhelyein, így Esztergomban, Kalocsán és Veszprémben,¹¹² érsekség felállításáról azonban Thietmar sem beszél. Mindamellettt biztosra vehetjük, hogy ennek felállítását már Asztrik ismert római útja alkalmával eldöntötték.

Egy püspökség, kivált pedig egy metropolis felállítása azonban e korban nem ment egyszerre és írásbeli formaságok nélkül.

A bambergi püspökség 1007-i felállítását megelőzően II. Henrik ez ügyben két káplánját a würzburgi püspök kérelmező levelével együtt Rómába küldötte, mire a pápa Rómában a püspökség megerősítésére oklevelet adott ki, és levélben értesítette Gallia és Germania püspökeit, hogy ők is erősítsék meg a püspökséget. Ezt követően 1007. nov. 1-én állították ki a frankfurti zsinaton az alapítólevelet, melyet a jelenlevő érsekek és püspökök aláírtak,¹¹³ majd még ez évben II. Henrik 30 oklevelet, a következő évben pedig 15 oklevelet adott a püspökségnek birtokai ügyében.¹¹⁴

Ha feltesszük, hogy István kérelmét Asztrik adta elő Rómában és ugyanő már 1000 végén Rómából hozott rá írásbeli beleegyező választ, akkor is szükséges, hogy az alapítólevél ezt követően állítottatott légyen ki. Az a *subscriptione Romane sedis apostolici* kiadott irat, amellyel az esztergomi érsekség felállítottatott, a frankfurti zsinaton kiadott alapítólevélnek kell megfeleljen.

¹⁰⁸ SRH. I. 383—384.

¹⁰⁹ *Fejér* I. 291—292; SRH. I. 125, II. 496; vö. *Györffy Gy.*: Tört. földr. [55. jegyz.] I. 356, 576 850.

¹¹⁰ SRH. II. 411—413.

¹¹¹ Vö. I. jegyz.

¹¹² Veszprémre ld. *Gutheil J.*, *Vigilia* 25 (1960) 465. A Géza fejedelem-kori püspökség alapítás gondolatának azonban a XI. századi források ellentmondanak.

¹¹³ MG. DH. II. n. 143.

¹¹⁴ MG. DH. II. n. 144 sqq.; cf. *Bloch, H.*, *Neues Archiv* 22 (1897) 203 sqq.

Formájában ez lehetett egy Magyarországon szubjektív fogalmazásban kiállított alapítólevél, amelyet a pápa és a Ravennában összegyűlt egyháznagyok 1001 áprilisában aláírásukkal láttak el. De lehetett egy Ravennában kiállított irat is. Ezt az alapítólevelet 1083 előtt a nagyobb legenda írója Esztergomban még látta, mint az irat formájának ismeretéből kiderül.

Ha az esztergomi érsekség alapítása és ezzel együtt a *provincia Ungrie* felállítása 1001 áprilisában, Ravennában nyert szentesítést, akkor megérthető, hogy Anastasius a szentesítés előtt még régi egyházi címével: *abbas monasterii sanctae Mariae Sclavanensis provincie* szerepel.¹¹⁵

Anasztáz apát ravennai szereplésével szoktak kapcsolatba hozni egy dijoni adatot Anasztáz ott-tartózkodásáról.

Az 1052-ben írt *Chronicon Sancti Benigni Divionensis* névtelen szerzője elbeszéli, hogy Volpiano szent Vilmos dijoni apát vallásos élete és regulája olyan nagy hírnévre tett szert, hogy távoli vidékekről özönlöttek hozzá püspökök, apátok és szerzetesek, hogy egy időt vezetése alatt kolostorában eltöltsenek. Az apátok felsorolásában Anasztáz is szerepel: *Joannes abbas monasterii sancti Apollinaris in urbe Ravenna, Benedictus quoque abbas monasterii sancti Severi urbis Classis, Anastasius etiam et Marcus et alii abbates plures*, majd monachusok és egy archidiaconus felsorolása után ravennai remetékre tér rá: *doctores eremitarum . . . Romualdus scilicet, Willelmus ac Martinus, quos in magna reveratione habebat urbs Ravenna . . .*¹¹⁶

Mivel az említett 1001. április 4-i oklevélben, amelyet Ravennában *infra claustra monasterii sancti Apollinaris, qui vocatur in Classe* állítottak ki, számos püspök, apát, diaconus, monachus et remete felsorolása során Anasztáz mellett *Arderadus abbas monasterii sancti Apollinaris in Classe, Bonizo abbas monasterii sancti Severi, Romualdus abbas et eremita, Guilielmus presbiter et eremita* is szerepel,¹¹⁷ és mivel Joannes Arderadusszal valamint Bonizo Benedictusszal egy személynek vehető, Kętrzyński arra a következtetésre jutott, hogy Anasztáz megfordult Dijonban,¹¹⁸ David szerint éppenséggel

¹¹⁵ A lengyel történeti irodalomban vitatott kérdés, hogy Asztrik miért hagyta el Lengyelországot és miért ment át Magyarországra. (A korábbi véleményeket ismerteti *Divéky A.*: Eml. Sz. István [6. jegyz.] I. 471–472). *Kętrzyński* [2. jegyz.] szerint Asztrik Lengyelországból ment Ravennába; ő a fenti adatot összekapcsolja a *Vita S. Romualdi* azon adatával, amely szerint Boleslaw Chrobri lengyel fejedelem (*Busclavus rex*) kérést intézett a császárhoz, hogy térítőket küldjön, a császár pedig a Ravenna melletti Pereumban remetéskedő szent Romualdhoz fordult térítő szerzetesek küldése végett (MG. SS. IV. 852; *Gombos* III. 2572). Bár ezt az adatot *Uhlirtz* is 1001 tavaszára datálja (Reg. imp. II. 794), más korábbi datálás is lehetséges. Annak az irodalmilag is megfogalmazott lengyel véleménynek, mely szerint Anasztáz Boleszló küldötte volna Ravennába koronáért, s ő Istvánnak hozta volna el a koronát, a magyar koronázás időpontja is ellentmond. Ha a kelet-európai egyházzervezés művében térítő akciók eredményét látjuk, s a térítők egyik udvarból a másikba való átköltözését missziós gyakorlatnak tekintjük, Asztrik átköltözésének problémája elveszti életét.

¹¹⁶ *Migne*. PL. 162, col. 825. Vö. *Sackur E.*: Die Cluniazenser in ihrer Kirchlichen und allgemeineschichtlichen Wirkksamkeit. Halle, 1892. I. 347–348.

¹¹⁷ MG. DO. III. n. 396.

¹¹⁸ *Perlbach M.* Die Anfänge der polnischen Annalistik. Neues Archiv 24 (1899) 272; Vö. *Kętrzyński i. m.* [2. jegyz.] 43.

Dijonból mentek több ravennai kléríkussal Ravennába és Anasztáz útjának diplomáciai célja nem volt.¹¹⁹

Ha Anasztáz azonosításával szemben komoly érv nem is hozható fel, az utóbbi feltevés megköckéztetésére a dijoni forrás nem alkalmas. A krónika-író a látogatásokat nem datálja, s így egyértelmű kronológia nem adható. Emellett a krónika más helyeiből kiderül, hogy a szerző műve összeállításához oklevelekből szedett ki adatokat.¹²⁰ Az a névsor, amit e látogatók felsorolásánál ad, azt a benyomást kelti, hogy forrása egy vagy több oklevél tanunévsora volt. Hogy a ravennai szerzetesek névsorát egy dijoni feljegyzésből merítette-e, az lehetséges, de az a kétely is felmerülhet, hogy forrása egy Ravennában kiállított oklevél tanunévsora volt.

Ha ma Asztriknak csupán két diplomáciai útját tekinthetjük forrás-szerűen alátámasztottnak, bizonyosra vehető, hogy Rómába vezető útjain többször is megfordult Ravennában, s ennek kapcsán egy dijoni kitérés elképzelhető. 1002 után kevésbé, mint 1001 előtt, mert ekkor a magyar egyház szervezésében volt oroszlánrésze, amennyiben nemsokára elnyerte a kalocsai püspökséget. Hartvik szerint Sebestyén megvakulása után István király Asztrikot a pápa beleegyezésével Sebestyén helyére állította. Mivel pedig 3 év elteltével Sebestyén meggyógyult, Asztrik palliummal visszament Kalocsára.¹²¹ Hartvik előadása, legalább is ami a folklorisztikus három évet¹²² és Asztrik további sorsát illeti, aligha pontos. Asztrik—Anasztáz a „magyarok érseke” volt 1007-ben, amikor Frankfurtban és 1012-ben, amikor Bambergben járt, de Esztergomban székelt 1020 táján is. Ha igaz lehet is Sebestyén gyógyulása, Asztrik Kalocsára való visszatérése és a kalocsai püspökségnek ezúton való érsekségre emelése, Sebestyén halála után bizonyára visszatért Esztergomba.

Halála évét egykorú forrásból nem ismerjük, csupán Esztergomban történt temetése napját — november 12 — tartotta fenn egy nekrológium nyomán a bencés hagyomány.¹²³

Befejezésül egy módszertani kérdésre térek ki.

Az Asztrik-kérdés kitűnő példa egy olyan homályos történeti problémára, amelyben egyrészt egykorú és közel egykorú feljegyzések, másrészt idős kortársak visszaemlékezései, harmadrészt kései hagyományok, kombinációk és célzatos ferdítések feljegyzése alkotja a forrásanyagot, s amelyben e különböző csoportok forrásértéke élesen elválik.

¹¹⁹ I. m. [2. jegyz.] 8—9; vö. *Eckhardt S.*, Magyar Nyelv 43 (1947) 273.

¹²⁰ *Migne*, PL. 162. col. 845: 1037; col. 851: 1026.

¹²¹ SRH. II. 416—417.

¹²² A szájhagyománybeli „három év” több, vagy sok évet jelent ugyanúgy mint a Konstantinos Porphyrogenetos feljegyezte magyar hagyomány arról, hogy a magyarok a IX. században „együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborúban együtt harcoltak a kazárokkal.” *Moravesik Gy.*: De administrando imperio. Budapest, 1949. 170—171. Ezzel rokon a magyar népmesék „három nap egy esztendő” visszatérő motívuma is.

¹²³ *Mabillon J.*: Acta SS. O. S. B. I. 75: *Strigoniae in Hungaria depositio sancti Anastasii episcopi et confessoris magnae sanctitatis viri.*

Az első csoportba sorolhatjuk az egykorú hiteles okleveleket és feljegyzéseket, amilyen pl. a frankfurti zsinat végzése, a bambergi oltárszentelésről készült feljegyzés, vagy az *Annales Posonienses* évadatai. Kisebbségi pontatlanságok ilyenekben is adódhatnak, aminek oka a néhány évre visszanyúló narratio, az utólagos írásba foglalás vagy az utólagos datálás, forrásértékük mégis mindent megelőz.

Ezzel közel egyenértékű a kortársi feljegyzés. Ilyenek pl. Szent Adalbert 1000 körül készült életrajzai.

A kortársi feljegyzéseknek előnyük a jogi aktákkal szemben, hogy az eseményeket kronológikus sorrendben, többször okozati összefüggésükben adják elő, viszont hátrányuk, hasonlóan a mai mémoires-okhoz, hogy az előadás célzatos: a szerző az erényeket kiemeli s a hibákat elhallgatja — vagy fordítva. Ehhez járul, hogy emlékezet már egy-két évtized után is kihagy. Egy dalmát főpap, aki Kálmán király zárai esküjéről kb. 7 év után készített feljegyzést, miután felsorolta az esküt tevő főpapokat és főurakat, ezt fűzte hozzá: *et multi alii, quorum nomina aut nunquam scire curavi, aut si scivi, in memoria non habeo*. Ennek ellenére ez a feljegyzés elsőrangú forrásnak számít, olyannyira, hogy óvatlan kiadók az egyidejű oklevelek közé sorolták.¹²⁴

Amíg ma idős emberek is írnak visszaemlékezéseket, a korai középkorban ennek határt szabott az életkorral járó presbiopia és a szemüveg hiánya. Az az 50 évet meghaladott klérikus, aki misézni is már csak óriás betűkkel írt missale-ből tudott, maga már nem írt, hanem másnak diktált, vagy visszaemlékezéseit mással foglaltatta írásba. És ezzel eljutunk egy másik forráscsoporthoz az olyan feljegyzésekhez, amelyek szemtanúk vallomását, idős kortársak visszaemlékezéseit foglalják írásba. A mások előadása nyomán feljegyzett történet, hacsak nem szó szerint leírt vallomásról van szó, amilyenek a XIII. századtól kezdve a szenttéavatási jegyzőkönyvet vezető pápai megbízottak inquisitói, jóval több torzulás lehetőségét rejtik magukban. A feljegyző válogat az előadottakból, félreértheti a tárgyat, elírhatja az idegen tulajdonneveket, az előadásban mutatkozó hiányt vagy ellentmondást olykor maga egészíti ki, ill. oldja fel. Az emlékezetkihagyás pedig fokozódik a korrallal. Ha az idős vallomástevő vissza is emlékezik az ifjúkorban átélt eseményekre, epizódokra ott, ahol ok-okozati viszony nem áll fenn vagy ahol nem lehet az eseményt valami datálható jelenséghez kötni, az epizódok sorrendje megfordulhat. Mind e hibalehetőségek ellenére az élő szemtanú vallomása összehasonlíthatatlanul felette áll minden olyan történeti rekonstrukciónak, amely nem támaszkodik szemtanú, kortárs vallomására. Ezek híján ui. a vallomás helyét a *hagyomány* foglalja el, amelyben valóság és álom, igazság és hazug-

¹²⁴ Wenzel G.: Codex diplom. Arpadianus continuatus. Pest, 1860. I. 23–24; Smičiklas T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, 1904. II. 24; vö. Györffy Gy.: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. Történelmi Szemle 10 (1967) 48.

ság ellenőrizhetetlenül keveredhetik. Nincs ember, aki a szereplőket ismerte, aki az eseményeket végigélte volna s az epizódok egymásutánjára felvilágosítást tudna adni. A feljegyző számára megszűnik a közvetlen utánkérdezés, ellenőrzés és kiegészítés lehetősége, ha csak írott forrásból erre lehetőség nem kínálkozik.

Hol van az a döntő periódus, amikor a történeti forrás hitele mennyiségi csökkenésből minőségi változásba csap át, s a vallomásból tradíció lesz?

Nyilvánvalóan a legidősebb, 80—85 éves emberek serdülőkorában, amikor már a közösséget érintő eseményekre, nevekre vissza tudnak emlékezni. Ez az időpont, amit történeti emlékezethatárnak nevezünk, a feljegyzőhöz viszonyítva nagyjából 70 év távlatában van.

Körülbelül 70 évre nyúlik vissza ma a néprajzi adatközlők emlékezete. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha végigtekintjük azokat a történeti visszaemlékezéseket, határperbeli vallomásokat, amelyeket Magyarországon a XVIII. században készítettek abból a célból, hogy a török megszállás korának viszonyait felelevenítsék. Van eset rá, hogy egy 106 éves vallomástevő 1760-ban egy gyermekkorában lezajlott törökpusztítás tényére vissza tudott emlékezni,¹²⁵ ez azonban olyan kivételnek számít, mint maga a 106 év. Az öregkort megérték szervezete régen is 80—85 év körül mondta fel a szolgálatot és történeti értékű vallomást a középkorban is kb. 70 évre visszamenőleg tudtak tenni.

1111-ben a zobori apát írásba foglalta, hogy egy néhány évvel korábban lezajlott vámporben, amelyben bíró az 1105-ben megválasztott Lőrinc esztergomi érsek volt, 12 nyitrai előkelő tanúskodott, akiknek emlékezete „a szent király napjaitól a per idejéig” folyamatos volt.¹²⁶ Mivel István király 1038-ban halt meg, ez 67 évnél néhány évvel többre való visszaemlékezést jelent.

A hetven évre terjedő történeti emlékezethatár még frappánsabban nyilvánul meg azokban a kelet-európai elbeszélő forrásokban, amelyeknek szerzői elsőként tettek kísérletet népük történetének megírására.

A gall névtelen *Cronica et Gesta ducum sive principum Polonorum* c. művében 1113-ig beszéli el a lengyel fejedelmek viselt dolgait.¹²⁷ Jellemző, hogy a hiteles értesüléseken nyugvó folyamatos történeti előadás Kázmér (Kazimir) uralkodása elejével, az 1040 körüli évekkel kezdődik. Boleslav Chrobrynak a legendák előadására emlékeztető dicsőítése már a történeti emlékezethatáron kívül esik.

¹²⁵ Györffy I.: Nagyunsági krónika. Karczag, 1922. 70—71.

¹²⁶ . . . *optimates XII Nitrienses, quorum memoria per temporum successiones a diebus sancti regis usque ad tempus discussionis supra memorate indubitanter vigeat contigua.* (Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892. 43).

¹²⁷ Ed.: *Maleczyński, C.* Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. II. Kraków, 1952. A forrás *gesta*-jellegére ld. *Plezia M.*: Kronika Galla na tle historiographii XII. w. Kraków, 1947. 51 kk.

Cosmas prágai dékán cseh krónikáját 1110-től 1125-ig, 80 éves korában bekövetkezett haláláig vezette. 1110-bez viszonyítva a történeti emlékezethatár 1040 körül van. Így érthető meg, hogy kb. 1038-tól kezdve beszéli el összefüggően az eseményeket, *que ipsimet vidimus, vel que ab his referentibus, qui viderunt veraciter audivimus*.¹²⁸

A Gesta Ungarorumban a folyamatos, de még hagyományos elemeket tartalmazó elbeszélés 1031 után kezdődik, és a szerző 1041-től kezdve ad részletes, megbízható eseménytörténetet.¹²⁹ A 70 évre terjedő történeti emlékezethatár alapján egy 1100-al kezdődő szerkesztésre következtethetünk.

Maga a lengyel és cseh párhuzam is arra mutat, hogy a magyar gestaíró Cosmas és a gall Anonymus kortársa volt.¹³⁰

Ami a nagyobbik Szent István legendát illeti, ez 1083 előtt készült,¹³¹ amikor a történeti emlékezethatár kb. 1013-ig nyúlt vissza. Asztrik esztergomi érseksége köztudott volt, de Asztrik küldetéseinek élő tanúja már alig lehetett.

Hartvik legendáját 1110 körül írta;¹³² a történeti emlékezethatár ez idő tájt már csak az István király halála körüli évekre tehető. Hartviknak azonban egy kivételes megrendelője és informátora volt: Könyves Kálmán király. Kálmán 1095 előtt nagyváradi püspök volt,¹³³ tehát 1080 körüli egyházi neveltetése idején olyan ismeretanyag birtokába kellett jutnia a királyi udvar mellett működő egyháznagyok révén, amely a nagyobbik legenda keletkezésével egyidejű. Ehhez járul Kálmánnak királyok között páratlan műveltsége, amit III. Orbán pápa 1096-ban hozzá intézett levelében¹³⁴ és a gall Anonymus

¹²⁸ Ed.: Bretholz, B. MG. SS. Nova Series II. Berolini, 1955. 80.

¹²⁹ SRH. I. 319—, 324—.

¹³⁰ E tekintetben módosítjuk régebbi felfogásunkat, amelyben a gesta keletkezését 1060 tájára tettük (Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest, 1948. 90—91), és a *regna Alborum . . . et Nigrorum Cumanorum* szóhasználatát Idrisi (1000—1166) megfelelő népeveikhez (Uo.) időben is közelebb állónak gondoljuk.

A magyar őskronika Könyves, Kálmán idején történt szerkesztését vallotta *Kaindl R. F.* (Beiträge (5. jegyz.) 52—53) és *Plezia M.* (i. m. és Acta Antiqua 7 (1959) 291—294). Legújabbán *Kristó Gy.* kandidátusi értekezésében jutott erre az eredményre (A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairódmunkban. Kandidátusi értekezések tézisei. Budapest. 1968. 9). Kristóval e téren egyetértek, de egyebekben a magyar krónikák keletkezéséről kidolgozott konstrukcióját megalapozatlannak tartom. A politikai gondolkodás elemeinek fejlődését filológiai alapon végzett terminológia-történeti kutatás nélkül nem lehet nyomon követni. Ez a módszer a krónikakutatásban is sokkal megbízhatóbb eredményekre vezet, mint a politikai és szellemi áramlatoknak a krónikában mutatkozó tendenciákkal való összekapcsolása.

¹³¹ SRH. II. 365.

¹³² Szerepel benne egy 1108 körül Konstantinápolyban szerzett értesülés (SRH. II. 428, 456, vö. *Moravcsik Gy.*: Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953. 59), 1111-ben pedig már nem Hartvik a győri püspök (*Szentpétery*: Regesta n. 43—45). *Deér J.* 1097-re való datálását (Arch. Hist. Pont. 2 [1964] 167) a görög adat miatt nem fogadhatjuk el (vö. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet I² 465).

¹³³ SRH. I. 209, 432; vö. *Györffy Gy.*: Tört. földrajz I. 682.

¹³⁴ *Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo, Sancti Aegydi abbas strenuitatem tuam preter secularem, qua precellis, industriam scripturis etiam ecclesiasticis eruditam et quod potissimum iudiciariam concedet potestatem sanctorum canonum pollere scientia.* JL. 5662; *Baumgarten F.*, Századok 40 [1906] 408).

gestájában egyaránt kiemel.¹³⁵ Jóllehet Hartvik legendás hagyományokat (pl. a pápa csodás álomlátását 1000-ben), anakronisztikusan szerepeltetett történeti személyeket (pl. Boleslav Chrobri idejében Miesko (*Mischa*) lengyel fejedelmet) és aktuális tendenciákat (pl. István apostol voltának kiemelését)¹³⁶ beolvasztott legendájába, a magyar udvar egyházi hagyományait illetően olyan forrásra támaszkodott, amelynek szavahihetősége minden mást megelőz. Könyves Kálmán egyházi neveltetésének kezdetén a történeti emlékezethatár 1010 tájáig nyúlt vissza, s így Sebestyénről és Asztrik—Anasztázról még szemtanúk adhattak információt. Domokos érseknek és II. Szilveszter pápának azonban már nem volt élő tanúja, s nevüket a hagyomány nem őrizte meg.

Úgy véljük, hogy a szemtanú vallomása és a régiek hagyományai között megvont határ nem csupán az itt vizsgált kérdésnél jelent módszertani segítséget, hanem hozzájárulhat más források keletkezési idejének megállapításához és segítséget adhat a forráskritikának a hitelt érdemlő és a kétes értékű adatok szétválasztásában.

¹³⁵ Ed.: Maleczyński C. [127. jegyz.] 98: *rege Vngarorum Colomanno, super reges uniuersos suo tempore degentes litterali scientia erudito.*

¹³⁶ Vö. Deér J., Arch. Hist. Pont. 2 (1964) 152—168. Az értékes tanulmány gondolatmenetéhez kiegészítésül szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy Hartvik a király megbízásából valóban megalapozta történetileg a magyar király apostoli legátusi jogát (SRH. I. 414), ez azonban csak 1110 körül történt (ld. 132. jegyz.), viszont a gondolat csírájában már benn foglaltatott az 1083 körül írt nagyobb legendában: *Merito igitur infra terminos sue dominationis nomen adeptus est apostoli.* (SRH. II. 306.) Vö. Váczy P.: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935. 110).